

Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Novom Sadu
Departman za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela
Centar za agrarnu istoriju - *CAI*

TEORIJA I PRAKSA AGRARA U ISTORIJSKOJ PERSPEKTIVI

knjiga apstrakata

Urednik:
Prof. Zoran Njegovan

POLJOPRIVREDNI FAKULTET UNIVERZITETA U NOVOM SADU
DEPARTMAN ZA EKONOMIKU POLJOPRIVREDE I SOCIOLOGIJU SELA
CENTAR ZA AGRARNU ISTORIJU - CAI

TEORIJA I PRAKSA AGRARA U ISTORIJSKOJ PERSPEKTIVI

KNJIGA APSTRAKATA

Urednik:
Prof. dr Zoran Njegovan

Novi Sad, 2017.

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

338.43(497.11)"18/19"

631(497.11)"18/19"

НАУЧНИ СКУП "Теорија и пракса аграра у историјској перспективи" (1 ; 2017 ; Нови Сад)

Књига апстраката / [Први научни skup] "Теорија и пракса аграра у историјској перспективи", [16-17 новембар 2017, Нови Сад] ; [уредник Зоран Нјегован]. - Нови Сад : Пољопривредни факултет, 2017 (Нови Сад : Feljton). - 67, 43 стр. ; 24 cm

Nasl. str. приштапаног текста: Book of abstracts / [First Scientific Meeting "Agricultural Theory and Practice in Historical Perspective", Novembre 16-17 2017, Novi Sad]. - Tiraž 100. - Str. 15-33: Sitnoposedništvo i neprosvećenost ograničavajući faktori razvoja poljoprivrede u Srbiji između dva svetska rata / Momčilo Isić.

ISBN 978-86-7520-416-9

а) Пољопривреда - Србија - 19-20. в. б) Аграрна политика - Србија - 19-20. в.
COBISS.SR-ID 318408967

Urednik

Dr Zoran Njegovan, redovni profesor, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad

Izdavač

Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet

Za Izdavača

Prof dr Nedeljko Tica, dekan

Štampa: Feljton, Novi Sad

Tiraž: 100 primeraka

Štampanju publikacije su doprineli:

- Pokrajinski Sekretarijat za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo,
Novi Sad
- Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije

Predlog za citiranje

Centar za agrarnu istoriju (2017) "Razvoj teorije i prakse agrara u istorijskoj perspektivi"

ISBN 978-86-7520-416-9

Copyright © by Centar za agrarnu istoriju, Novi Sad.

CENTAR ZA AGRARNU ISTORIJU

Centar za agrarnu istoriju predstavlja mrežu izabranih članova koji se bave naučnoistraživačkim, pedagoškim i umetničkim radom vezanom za pojedine aspekte agrarne istorije, pre svega u Srbiji. Centru pružaju podršku pojedinci i pojedine institucije iz pomenutih oblasti u zemlji i inostranstvu.

Centar čine članovi i redovni članovi a njegov rad prati i određeni broj lica zainteresovanih za agrarnu istoriju.

Cilj osnivanja Centra jeste negovanje tradicije u agrarnim istraživanjima i edukaciji, kao i unapređivanje nauke i prakse u oblasti agrara.

Osnovna delatnost Centra je proučavanje agrarne istorije. U tu svrhu, Centar se bavi publikovanjem, organizacijom skupova, izradom naučnih projekata, edukacijom, organizovanjem izložbi, i dr.

Centar sprovodi aktivnosti na sledećim naučnim poljima: agrarna ekonomija/ka, agrarna politika, ruralna sociologija, agrarna geografija, agrarna meteorologija, savetodavstvo, zadrugarstvo, agrarni marketing, sve agronomске discipline (biljne proizvodnje, stočarstva i povezanih disciplina), šumarstvo, vodoprivreda, ribarstvo, veterina, kulturne, umetničke i druge discipline.

Osnivač centra je prof. dr Zoran Njegovan, redovni profesor (upravnik). Institucionalnu i infrastrukturnu podršku u radu Centra obezbeđuje Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Departman za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela.

Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Novom Sadu
Departman za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela

CENTAR ZA AGRARNU ISTORIJU - CAI, Novi Sad

Naučni skup: "Teorija i praksa agrara u istorijskoj perspektivi"

NAUČNI ODBOR SKUPA:

- Prof dr Zoran Njegovan, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, *predsednik*
- Dr Momčilo Isić, naučni savetnik, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd
- Dr Dejan Jankvić, vanredni profesor, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
- Dr Radomir Popović, viši naučni saradnik, Istorijski institut, Beograd
- Dr Marina Novakov, naučni saradnik, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad

ORGANIZACIONI ODBOR SKUPA:

- Prof. dr Nedeljko Tica, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, *predsednik*
- Prof. dr Vladislav Zekić, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
- Doc. dr Dragan Milić, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
- Prof. dr Siniša Berjan, Univerzitet Istočno Sarajevo, BiH, Republika Srpska
- Prof. dr Janko Veselinović, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
- Prof. dr Željko Vaško, Univerzitet u Banjoj Luci, BiH, Republika Srpska
- Dr Jonel Subić, naučni savetnik i direktor Instituta za ekonomiku poljoprivrede, Beograd

ODBOR ZA DODELU PRIZNANJA I NAGRADA:

- Prof dr Zoran Njegovan, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, *predsednik*
- Prof. dr Vladislav Zekić, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
- Dr Radomir Popović, viši naučni saradnik, Istorijski institut, Beograd

**Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Novom Sadu
Departman za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela**

CENTAR ZA AGRARNU ISTORIJU - CAI

Prvi naučni skup

**- TEORIJA I PRAKSA AGRARA U ISTORIJSKOJ PERSPEKTIVI -
16-17 NOVEMBAR 2017, Novi Sad**

SPISAK UČESNIKA SKUPA

1. Radoš Bajić, član Odbora za selo, SANU, Beograd
2. Dr Momčilo Isić, naučni savetnik (Institut za noviju istoriju, Beograd)
3. Prof. dr Dragan Veselinov, redovni profesor (Fakultet političkih nauka, Beograd)
4. Prof. dr Boris Kršev, redovni profesor (Fakultet za pravne i poslovne studije - Novi Sad)
5. Mr Jelena Nestorov, (Zadružni savez Vojvodine)
6. Prof. dr Miroslav Vitez, redovni profesor (Visoka škola za zdravstvo i socijalni rad sv. Elizabeta, Bratislava; odeljenje Bački Petrovac)
7. Dr Bojana Miljković-Katić, viši naučni saradnik (Istorijski institut u Beograd)
8. Dr Gordana Garić-Petrović, istraživač saradnik (Istorijski institut u Beograd)

9. Prof. dr Dejan Janković, vanredni profesor (Poljoprivredni fakultet, Novi Sad)
10. Dr Marina Novakov, naučni saradnik (Poljoprivredni fakultet, Novi Sad)
11. Marica Petrović, master (Poljoprivredni fakultet, Novi Sad)
12. Prof. dr Srđan Šljukić, redovni profesor (Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu)
13. Dr Dragana Dinić, naučni saradnik (Institut za političke studije u Beogradu)
14. Filip Forkapić, Viši kustos etnolog (Muzejski kompleks u Kulpinu)
15. Dr Radomir Popović, viši naučni saradnik (Istorijski institut, Beograd)
16. Prof. dr Jan Kišgeci, (Poljoprivredni muzej Kulpin)
17. Marija Kralj, samostalni istraživač (doktorant na Filozofskom fakultetu, Beograd)
18. Mirela Tomaš-Simin, master (Poljoprivredni fakultet, Novi Sad)
19. Danica Glavaš-Trbić, master (Poljoprivredni fakultet, Novi Sad)
20. Dr Mladen Mirić, viši naučni saradnik (Beograd)
21. Prof. dr Srbislav Denčić, redovni profesor i naučni savetnik (Institut za ratarstvo i povrtarstvo, Novi Sad)
22. Prof. dr Janko Veselinović, vanredni profesor (Poljoprivredni fakultet, Novi Sad)
23. Milovan Antonić, novinar (BiH, Republika Srpska)
24. Prof. dr Zoran Njegovan, redovni profesor (Poljoprivredni fakultet, Novi Sad)
25. Dr Zoran Simonović, naučni saradnik (Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd)
26. Dr Dragoljub Perić, docent, (Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu)
27. Prof. dr Radovan Pejanović, redovni profesor (AD Poljoprivrednik, N. Sad)

28. Prof. dr Milutin Ćirović, (AD Poljoprivrednik, N. Sad)
29. Prof. dr Miroslav Malešević, redovni profesor (AD Poljoprivrednik, N. Sad)
30. Dragana Žebeljan, ex urednik Poljoprivrednikovog Poljoprivrednog kalendara, N. Sad
31. Dr Gordana Radović, docent (AD Poljoprivrednik, N. Sad)
32. Julkica Crnobarac, glavni i odgovorni urednik (AD Poljoprivrednik, N. Sad)
33. Brdarić Nevena, student, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad.
34. Dr Mirjana Vasić, naučni savetnik, (Institut za ratarstvo i povrtarstvo, Novi Sad)
35. Dr Vojislav Mihajlović, naučni savetnik (Institut za ratarstvo i povrtarstvo, Novi Sad)
36. Dr Milan Zdravković, naučni savetnik (Institut za zemljište, Beograd)
37. Dr Vuk Đorđević, naučni savetnik (Institut za zemljište, Beograd)

SADRŽAJ

UVODNI REFERAT

Isić Momčilo, Sitnoposjedništvo i neprosvećenost ograničavajući faktori razvoja poljoprivrede u Srbiji između dva svetska rata 15

PLENARNA SEKCIJA 1: "RAZVOJ AGRARA I AGRARNA MISAO"

1. **Veselinov Dragan**, *Međunarodni korporativni kapital i zemljišna politika Srbije37*
2. **Kršev Boris**, *Agrarna reforma iz 1919. kao uzrok osiromašenja seljaštva – slučaj Vojvodine38*
3. **Nestorov-Bizonj Jelena**, *Istorijat i sadašnjost zemljičarskih zadruga u Vojvodini.....39*
4. **Vitez Miroslav**, *Neki aspekti korporativnog upravljanja zadrugom40*
5. **Janković Dejan, Novakov Marina, Petrović Marica**, *Metodološki doprinosi preteča srpske ruralno sociološke misli XIX i XX veka41*
6. **Šljukić Srđan**, *Domaći feudalizam i njegove posledice: sudbina rumunskog seljaštva do drugog svetskog rata.....42*
7. **Miljković-Katić Bojana**, *Koncepcije Vladimira Jakšića o upravljanju poljoprivredom..... 43*
8. **Garić-Petrović Gordana**, *Rad Koste Glavinića na unapređenju poljoprivrede u Kraljevini Srbiji44*
9. **Brdarić Nevena**, *Doprinos Stojana Novakovića agrarnoj misli45*

PLENARNA SEKCIJA 2: "ISTORIJA AGRARNE PROIZVODNJE I MEDIJA"

1. **Popović J. Radomir**, *Stočarstvo u Mačvi 1816 – 1835. godine*.....49
2. **Simonović Zoran**, *Kalendar poljoprivrednih radova u Vizantiji u X veku*..... 50
3. **Perić Dragoljub**, *Agrarni kalendar i kalendarsko znanje u srpskim narodnim obrednim i posleničkim pesmama*.....51
4. **Kralj Marija**, *Intenziviranje obrade zemlje u Srbiji u drugoj polovini XIX veka*52
5. **Tomaš-Simin Mirela, Trbić-Glavaš Danica**, *Istorijski razvoj organske proizvodnje*53
6. **Pejanović Radovan, Ćirović Milutin, Malešević Miroslav, Žebeljan Dragana**, *Novija istorija poljoprivrede kroz poljoprivrednikov "Poljoprivredni kalendar"*54
7. **Radović Gordana, Crnobarac Julkica**, *List „Poljoprivrednik“ - šest decenija u funkciji razvoja poljoprivrede*55

PLENARNA SEKCIJA 3: "PROIZVODNJA, TEHNOLOGIJA, KULTURA"

1. **Denčić Srbislav**, *Prilog istoriji nastanka pšenice i drugih žita*59
2. **Mirjana Vasić, Vojislav Mihajlović, Milan Zdravković, Vuk Đorđević**, *Uzgoj i upotreba zrnenih mahunjača, variva i povrća*60
3. **Mirić Mladen**, *Esej o evoluciji poljoprivredne i procesne tehnike*61
4. **Veselinović Janko**, *Mlinovi na rijeci Krupi*.....62
5. **Antonić Milovan**, *Podgrmečki mlinovi nekad i sad*63
6. **Njegovan Zoran**, *Ishrana Srba u XIX veku*64
7. **Dinić Dragana**, *Starenje i ruralni razvoj* 65
8. **Kišgeci Jan**, *Poljoprivredni muzej u Kulpinu: od ideje do ostvarenja*.....66
9. **Forkapić Filip**, *Doprinos očuvanju agrarnog nasleđa Srbije osnivanjem poljoprivrednog muzeja*.....67

UVODNI REFERAT:

SITNOPOSEDNIŠTVO I NEPROSVEĆENOST OGRANIČAVAJUĆI FAKTORI RAZVOJA POLJOPRIVREDE U SRBIJI IZMEĐU DVA SVETSKA RATA

Momčilo Isić¹

Apstrakt: Rad predstavlja kratku analizu agrarne strukture Severne Srbije i stepena pismenosti i prosvećenosti njenog seljaštva, kao i njihovog uticaja na poljoprivrednu proizvodnju i ekonomske prilike seljaštva u Severnoj Srbiji za vreme Kraljevine Jugoslavije.

Ključne reči: Agrarna struktura, neprosvećenost, Severna Srbija, poljoprivredna proizvodnja, zemljoradnja, stočarstvo

Kraljevina Srbija je u 20. vek ušla kao izuzetno agrarno područje, sa čak 85,92% stanovništva na selu. Kako je među seoskim stanovništvom bilo i onih kojima poljoprivreda nije bila glavno zanimanje (učitelji, sveštenici, kafedžije, trgovci, zanatlije) istinskog poljoprivrednog stanovništva bilo je 84,23%. Pojedini krajevi imali su, međutim, i više od 90% stanovništva koje je živelo od poljoprivrede, poput Rudničkog i Beogradskog okruga. Ni ogromne ljudske žrtve u Balkanskim ratovima i Prvom svetskom ratu, koje su upravo, najviše bile iz redova seljaštva, nisu bitnije uticale na opadanje procenta seoskog stanovništva. Šta više, prema rezultatima popisa stanovništva u Kraljevini SHS od 31. januara 1921. godine u Severnoj Srbiji² živelo je čak 85,71% seoskog stanovništva, što je bilo najviše od

¹ Dr Momčilo Isić, naučni savetnik, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, isicmomcilo@mts.rs.

² Termin Severna Srbija označava područje pretkumanovske Srbije uvećano područjem dobijenim od Bugarske Nejskim ugovorom 1919. godine. Tim ugovorom Srbija je dobila područje bosiljgradskog i caribrodskog sreza, kao i opštine: Aleksandrovac (Zlokuće), Braćevec, Kovilovo, Crnomasnica (Tomislavovo) koje su pridodate negotinskom srezu. Zatim, opštine: Veliki Jasenovac i Šipovo, pridodate

svih istorijskih pokrajina novoformirane zajedničke države, Kraljevine SHS, u kojoj je na selu bilo "tek" 79,83% stanovništva. Deset godina kasnije, prilikom popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, u Severnoj Srbiji je od poljoprivrede živelo 80,35% stanovništva, a u celoj Kraljevini Jugoslaviji 76,58%. Ovo opadanje procenta poljoprivrednog stanovništva je ipak bilo nešto manje, budući da je 1921. godine na selu bilo i nepoljoprivrednog stanovništva. I pored toga, Severna Srbija je za vreme Kraljevine SHS/Jugoslavije, bila agrarno područje više od ostalih delova zajedničke države³.

Kao dominantno seljačka država, Kraljevina Srbija je istovremeno bila izrazito sitnoposedničko područje. U njoj je 1905. godine 26,85% gazdinstava raspolagalo posedom do 2 ha, a 38,11% posedom između 2 i 5 ha. Dakle, više od 2/3 gazdinstava imalo je posed do 5 ha, čija je ukupna površina činila, međutim, tek 29,15% površine svih gazdinstava u Srbiji. S druge strane, gazdinstva iznad 50 ha predstavljala su svega 0,29% svih gazdinstava, ali su u svome vlasništvu imala 6,31% površine svih poseda. Sve bržim prodiranjem kapitalizma u selo, naročito po završetku Prvog svetskog rata, nestajale su seoske porodične zadruge, pa je broj gazdinstava postajao sve veći. Deobom su nestajala, pre svih, gazdinstva sa posedom iznad 50 ha. Onih sa posedom između 50 i 100 ha bilo je manje za 11,45%, a onih iznad 100 ha za čak 62,60%. Najviše, za 48,43%, uvećala su se gazdinstva sa posedom od 10 do 20 ha, a zatim, za 37,89%, ona čiji je posed bio između 5 i 10 ha. Smanjenjem broja krupnih gazdinstava, opala je i ukupna površina njihovih poseda, za 4,14% kod onih čiji je posed bio od 50-100 ha, a za čak 36,70% kod onih najvećih. Prilikom popisa od 31. marta 1931. godine u Severnoj Srbiji je bilo 29,09% gazdinstava više nego 1905. godine. Gazdinstva sa posedom do 2 ha, i pored toga što ih je sad bilo za 16,98% više, činila su manji procenat u ukupnom broju gazdinstava, "samo" 24,33%, a slično je bilo i sa

ktajinskom srezu, te opštine Gradskovo i Halovo, koje su ušle u sastav zaječarskog sreza, dok je opština Ravna Banja pripojena jablaničkom srezu

³ Momčilo Isić, *Seljaštvo u Srbiji 1918-1941*, knj. I, tom I, Beograd. 2000, str. 37-42.

gazdinstvima čiji je posed bio između 2 i 5 ha. Njihov broj se povećao za 27,54%, ali su u ukupnom broju gazdinstava predstavljala "tek" 37,65%. Ukupno, posed do 5 ha imalo je 1931. godine 61,98% gazdinstava, koja su raspolagala sa 28,36% površine svih poseda. I dalje, najveća nesrazmera između broja gazdinstava i površine njihovih poseda bila je kod onih najkrupnijih. Mada su sada gazdinstva iznad 50 ha činila samo 0,17% svih gazdinstava, ona su imala u vlasništvu 3,52% površine svih poseda, tabela 1.

Tabela 1: Agrarna struktura Severne Srbije 1905. i 1931. godine

Veličina poseda u ha	Gazdinstva 1905.				Gazdinstva 1931.		
	broj	%	ha	%	broj	%	ha
1-2	99.174	26,85	104.168	5,28	116.011	24,33	139.019
2-5	149.795	38,11	471.030	23,87	179.567	37,65	622.928
5-10	87.663	23,73	610.978	30,96	120.881	25,35	860.365
10-20	32.901	8,90	440.811	22,34	48.835	10,24	677.326
20-50	7.750	2,09	221.790	11,24	10.758	2,26	292.801
50-100	751	0,20	49.765	2,53	665	0,14	47.703
preko 100	361	0,09	74.550	3,78	135	0,03	47.186
Ukupno	369.395	100,00	1.973.092	100,00	476.852	100,00	2.687.328

Izvor: *Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije za 1937. godinu*, Beograd, 1938; *Seoska buktinja*, 12, 15. decembar 1928; Momčilo Isić, *Seljaštvo u Srbiji 1918-1941*, knj. I, tom I, Beograd, 2000, str. 43,44.

Zato što se početkom 20. veka na području Srbije završavao proces stvaranja privatne zemljišne svojine iz opštenarodnog zemljišnog fonda, prosečna veličina poseda je u Severnoj Srbiji 1931. godine iznosila 5,65 ha, odnosno za 5,80% više nego 1905. godine, dok su sva gazdinstva raspolagala sa 36,20% više zemlje nego 1905. Godine, tabela 2.⁴

⁴ Isto.

Tabela 2: Promene u broju i površini gazdinstava od 1905-1931.

Veličina poseda u ha	Više ili manje gazdinstava 1931.		Veća ili manja površina 1931.
	broj	%	površina u ha
1 - 2	+ 16 837	+16,98	+34 851
2 - 5	+38 772	+27,54	+151 898
5 - 10	+ 33 218	+37,89	+249 387
10 - 20	+15 934	+48,43	+236 515
20 - 50	+3 008	+38,81	+71 011
50 - 100	-86	-11,45	-2 062
preko 100	-226	-62,60	-27 364
UKUPNO	+107 457	+29,09	+714 234

U ekonomski razvijenijim područjima Severne Srbije, gde je kapitalizam uhvatio dublje korene, najbrojnija su gazdinstva sa najmanjim posedom. U Smedervskom okrugu, na primer, do 2 hektara posedovalo je čak 36,66% gazdinstava, koja su raspolagala tek sa 11,73% površine svih poseda u okrugu. Sa čak 42,96% gazdinstava, čiji je posed bio između 2 i 5 ha prednjačio je, pak, Kruševački okrug.⁵ Mada dominantan, posed do 5 ha je, ipak je u Severnoj Srbiji bio ređi nego u celoj Kraljevini Jugoslaviji, u kojoj je njime raspolagalo 67,89% gazdinstava, ili u Jugoslaviji bez Srbije, gde ga je imalo čak 70,42% poljoprivrednih gazdinstava. Osim što su bili ređi, mali i sitni posedi u Srbiji imali su i nešto veću površinu. Prosečna površina poseda do 2 ha u Srbiji je iznosila 1,20 ha, a u Jugoslaviji 1,03 ha. Nema sumnje, ustanova "okućja" sprečila je, u izvesnoj meri, sitnjenje i onako sitnog poseda u Srbiji. Upravo, najviše zbog nešto veće prosečne površine najsitnijih poseda, prosečan posed u Srbiji je bio za 5,78% veći nego u Kraljevini Jugoslaviji., ili za 8,12% nego u Jugoslaviji bez Srbije. Inače, uz posed od 20 do 50 ha, čija je prosečna površina u Srbiji bila za 3,16% manja nego u Kraljevini Jugoslaviji, još je jedino njen posed preko 500 ha, prosečno, manji nego u Kraljevini Jugoslaviji, i to za čak

⁵ Isto, str, 45,46.

49,93%, što je samo još jedan pokazatelj da je Srbija, zapravo, država malog i sitnog poseda.⁶

Uz brojne sitnoposednike, Srbija je imala i bezemljaške porodice, čiji broj jedino možemo da sagledamo ako uporedimo broj broj poljoprivrednih gazdinstava sa brojem, "samostalnih i zakupaca", koji zarađuju u poljoprivredi. U Severnoj i Staroj Srbiji bilo ih je 6,02%, a u celoj Kraljevini Jugoslaviji 9,85%, ili 11,36% u Kraljevini Jugoslaviji, bez Severne i Stare Srbije. Očigledno, zahvaljujući ustanovi "okućja" bezemljaša je manje u Srbiji nego u ostalim delovima Kraljevine Jugoslavije. Razumljivo je, otuda, što se 306, ili 88,18% opština iz 18 srezova u pretkumanovskoj Srbiji, koji su ulazili u sastav Dunavske banovine, izjasnilo da i dalje ostane zaštitna minimuma seoskog poseda od prodaje za privatni dug, kao odgovor na zahtev Ministarstva pravde od 17. aprila 1935. godine.⁷

Prema jednoj anketi Privilegovane agrarne banke iz 1932. godine, ustanovljeno je da je u Severnoj Srbiji bilo svega 1,74% bezemljaških gazdinstava, i da ih je manje, samo 1,26%, bilo jedino u Hercegovini. Među okruzima u Severnoj Srbiji, najviše bezemljaša 11,49% imao je Smederevski okrug, dok ih je u njegovom oraškom srezu bilo čak 30,44%. Ovi podaci se ne mogu smatrati potpuno tačnim, ne samo što su utvrđeni jednom anketom, već i zato što je bilo slučajeva prodaja i zakonom zaštićenog minimuma, a da se to nije činilo tapijom, već ugovorom, beleškom ili na neki drugi način. O tome je Ministar pravde izveštavo Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine SHS 17. aprila 1921. godine: "Saznao sam da su učestale pojave o otuđenju seoskih imanja, i to ne putem tapija već putem ugovora, beležaka i drugih isprava, jer seljaci ne mogu da prenose imanja s obzirom na ograničenje iz čl. 471 Građanskog sudskog postupka. Iz tih pismena ne samo da proističu sporovi, već se proigrava zakonska zaštita minimuma zemlje i izdržavanje zemljoradnika i stvara se seoski proletarijat."⁸

6 *Isto*, str. 43,44.

7 *Isto*, str. 52.

8 *Isto*.

Bez obzira na broj, bezemljaši su dodatno pojačavali agrarnu prenaseljenost u Srbiji, koja je, zbog dominacije malog i sitnog poseda, u njoj bila veoma izražena. S tim u vezi, Mihailo Avramović je zapažao: “ukoliko je gazdinstvo manje, utoliko je manje snabdeveno zemljom, stokom, spravama, i utoliko manje iskorišćava svoju radnu snagu”.⁹

Uočivši da je seljak “gladan zemlje”, Sreten Vukosavljević je zaključivao, da on “sa sićušnom baštinom” ne može da racionalizuje svoju proizvodnju, jer za to nema sredstava, pitajući se: “Koja je to moderna poljoprivredna sprava, koju se isplati nabaviti za tako sićušno gazdinstvo? Kako će se iz njega amortizovati, recimo, prašač, koji je jedna od najjevtinijih i najpotrebnijih sprava? Tom će spravom on imati da radi za celu godinu samo dva puta po pola dana. I kad bi ga mogao nabaviti, isplati li se prašač pri tako maloj upotrebi? A ako mu ga nabavi zadruga i dade besplatno na poslugu, u šta će taj seljak uložiti višak vremena i radne snage, jer višak postoji i sad, kad kukuruz praši i okopava motikom.”¹⁰

Nije, međutim, samo sitan posed, odnosno samo nedostatak zemlje, uzrokovao agrotehničku zaostalost, a time i ekstenzivnu proizvodnju, i njenu neproduktivnost. Uz brojne druge uzroke, poput: spore posleratne obnove, nedostatka jeftinog poljoprivrednog kredita, nepostojanja dobrih komunikacija, elementarnih prirodnih nepogoda (grad, suše, poplave i dr.) razlozi su i u niskoj prosvetčenosti seljaštva zbog koje ono nije moglo da shvati neophodnost inteziviranja proizvodnje kroz upotrebu savremenih sprava i mašina, te primenu brojnih agrotehničkih mera, i onda kada je za to imalo ekonomske mogućnosti.

Početak 20. veka Kraljevina Srbija je bila područje sa izuzetno niskom stopom pismenosti, pogotovo na selu, gde je pismeno bilo svega 15,01% seljaštva.¹¹ Kako je Prvi svetski rat

9 Mihailo Avramović, *Naše seljčko gazdinstvo*, Beograd, 1928, str. 31.

10 Sreten V. Vukosavljević, *Istorija seljačkog društva*, knj.6, “Pisma sa sela, Politički i drugi spisi”, priredio Momčilo Isić, Beograd, 2012, str. 56.

11 Momčilo Isić, *Pismenost u Srbiji između dva svetska rata*, Beograd, 2001, str. 21,

zaustavio dotadašnji ubrzani razvoj osnovnog školstva, kojim se sticala elementarna pismenost, i posle njegovog završetka nepismenost je ostala obeležje Srbije. Sredinom 1919. godine, prema izveštajima školskih nadzornika, na području 25 školskih srezova iz 14 okruga, sa 976.326 stanovnika, pismenih je bilo tek 241.403 ili 24,72% stanovnika, među kojima su, i dalje, prednjačili varošani. Primera radi, u podunavskom školskom srezu, sa 39,20% pismenih, grad Smederevo imao je pismenih 70%, a u čačanskom školskom srezu, gde je pismenih bilo 38,76%, u Kraljevu i Čačku njih je 72,08%.¹²

Kako je među siromašno i neprosvećeno seosko stanovništvo, i po završetku Prvog svetskog rata, osnovna škola sporo prodirala, to se i njegova pismenost sporo podizala. U Severnoj Srbiji, u kojoj je opšta pismenost 1931. godine iznosila 44,91%, nepismenost je, i dalje, bila obeležje seljaštva. Primera radi, u srezovima s više od 95% seoskog stanovništva opšta pismenost je bila tek 34,83%.¹³

Budući da je pismenost najnužnija pretpostavka za sticanje znanja i prosvetisanje, visoka nepismenost seljaštva u Srbiji za vreme Karljevine SHS/Jugoslavije, predstavljala je snažnu prepreku njegovom saznajnom procesu i prosvetivanju. Neprosvećeno, a daleko od prosvetnih i kulturnih centara, da bi iz njih crplo tekovine kulture, nauke i tehnike, i nedovoljno "atraktivno" za varošku inteligenciju, koja bi mu ta "dostignuća" prenosila, neprosvećeno seljaštvo ostajalo je učaureno u tradiciju i ogrezlo u neznanju i sujeverju, trpeći zbog toga teške posledice, između ostalog, i u proizvodnji. Skromnog znanja i sistema mišljenja, seljaštvo nije bilo u stanju da donosi odluke, koje bi mogle da posluže njegovom ekonomskom napretku, pogotovo u uslovima sve većeg siromašenja zbog ubrzanog prodiranjem kapitalizma na selo. "Naš seljak radi, ali i kvalitativno i kvantitativno on trpi poraze u svojoj proizvodnji. Otuda zaostalost u izvozu na svetska tržišta. Mi se pitamo usled čega to

12 Momčilo Isić, *Seljaštvo u Srbiji 1918-1941*, knj. 2, Beograd, 2009, str. 224,225.

13 *Isto*, str. 229.

dolazi. Tu je težište pitanja, tu sleduje jedan kratak odgovor: usled neprosvećenosti. Naš seljak je još uvek konzervativan, suviše je vezan za tradicije i slabo obraća pažnju na svoje duhovno obrazovanje i prosvetu. A koliki značaj ima prosveta jednog naroda i čovečanstva, to je već poznato: i danas nemoguće je zamisliti neki rad, prvenstveno poljoprivredni rad na selu, bez više stručnog znanja i iskorišćenosti svega onoga, što je novi vek sa razvijenom tehnikom stavio u službu našeg seljaka.”¹⁴

Bez najelementarnijih znanja o savremenoj poljoprivrednoj proizvodnji, ostavljen sam sebi, seljak u Srbiji, kome su najčešća škola bili “otac i nevolja”. Proizvodio je najčešće ono što i njegovi preci, i, uglavnom, na isti način kao i oni. Od ratarskih kultura, bez obzira na veličinu poseda, uzgajao je, uglavnom, žito, prevashodno kukuruz i pšenicu. Veoma retko se ozbiljnije bavio proizvodnjom intezivnijih kultura, poput povrtarstva ili industrijskog bilja, često primernijim malom i sitnom posedu. Zemlju je obrađivao po tradiciji, na najprimitivniji način, ne iskorišćujući je za onu kulturu za koju je ona najpogodnija. Sejao je i sadio kad i šta gde stigne, bez obzira na vrstu zemlje i rentabilnost pojedinih useva. Za njega je najvažnije bilo da se radi, bez obzira na rezultate toga rada. “U većini slučajeva ne naplati se ni uložena radna snaga, a o uloženom kapitalu se ne može ni govoriti. Poslednjih godina konstatuje se po 300 dinara štete po svakom hektaru dobre zemlje. A kako li je tek sa slabim zemljama? Na svaki način još gore.

Kad se uvidi nerentabilnost neke kulture, ona se posle teških muka napušta, prelazi se na drugu, ali opet laički, bez potrebnog znanja, te se i njeno nehovanje opet završava neuspehom, jer se radi neracionalno.”¹⁵ Ovakvom proizvodnjom seljak je sa svoje sve manje njive dobijao tek toliko da održi goli život, odnosno da podmiri svoje najnužnije potrebe, mnogi ni to nisu uspevali, pogotovo u vreme prirodnih nepogoda (suša, poplava, grad i dr.).

¹⁴ *Isto*, str. 235, 236.

¹⁵ *Isto*, str. 236.

Prosečni godišnji prinos žita po hektaru u Srbiji, u periodu od 1920. do 1926. godine, iznosio je 9,83 mc, što je za 0,98 mc ili za 9,07% manje nego u Kraljevini SHS, tabela 3. U njoj je jedino neznatno veći prinos po hektaru postignut u proizvodnji ječma.

Tabela 3: Prosečna godišnja proizvodnja žita u Srbiji i Kraljevini SHS

Vrste žita	Kraljevina SHS 1920-1927.		Srbija 1920-1926.
	ukupno mc	mc/ha	ukupno mc
Kukuruz	26.025.321	13,10	6.196.651
Pšenica	15.811.423	9,68	3.332.978
Ječam	2.881.372	7,78	489.18
Ovas	3.088.498	8,12	504.62
Raž	1.570.802	7,89	231.72
SVEGA	49.377.416	10,81	10.755.148

Izvor: B.Đ. Milošević, "O proizvodnji i potrošnji hlebnih žita u našoj Kraljevini" *Glasnik Ministarstva poljoprivrede i voda*; Momčilo Isić, *Seljaštvo u Srbiji 1918-1941*, knj. I, tom I, Beograd, 2000, str. 153.

U Srbiji je, zbog velike suše, naročito podbacila pšenica 1922. godine, kada je prinos po hektaru iznosio samo 6,03 mc, dok je, u Hrvatskoj bio 8,23, a u Vojvodini 8,14 mc. Kukuruz je u njoj imao naročito loš prinos 1928. godine, kada je proizvedeno tek 40,43% prosečnih godišnjih količina za period 1920-1926. Prosečni prinosi žita u Srbiji od 1929. do 1939. godine bili su nešto bolji. Po hektaru je ostvareno 11,35 mc, tabela 4. Jedino je u proizvodnji ovsa i raži bila manja produktivnost nego početkom dvadesetih godina.

Tokom tridesetih godina, usled dugotrajnih suša, a pri izrazito ekstenzivnoj proizvodnji, naročito nerodne bile su 1932. godina, kada je po hektaru proizvedeno tek 7,98 mc pšenice, kao i 1935. godine kada je taj prinos bio još manji, svega 7,21 mc. U 1935. godini i kukuruz je imao najslabiji prinos, od svega 8,36 mc po hektaru.

Zbog neznanja i neprosvećenosti, seljaštvo u Srbiji se na jednostavan i primitivan način bavilo i voćarstvom, prvenstveno

uzgajanjem šljive, iako mu je ono donosilo najviše neophodnog novca. "Šljivaci ne zahtevaju mnogo nege i obrade, ali i sam narod, iako mu šljiva donosi ogromne koristi, malo truda polaže na negu i obradu šljive. On je dosta primitivno i prosto obrađuje. Sva je briga ranijih godina bila da se persadi mladi izdanak, koji je sam iznikao, i da dalje sam naraste i donosi obilan rod. U samom šljiviku mnogo su obradi donosile svinje rijući, prevrćući zemlju i utamanjujući crve i razne kukce, a pernata živina pak gnojila je tlo šljivika."¹⁶

Tabela 4: Prosečna proizvodnja žita u Severnoj Srbiji 1929-1939. godine

Vrsta žita	Prosečan godišnji prinos 1929-1939.		Manje ilim više u odnosu na prosek za period 1920-1926.		
	ukupno mc	mc/ha	mc	%	mc/ha
Kukuruz	9.715.139	12,98	+3.518.481	+56,78	+1,31
Pšenica	5.929.791	10,36	+2.596.813	+77,91	+1,80
Ječam	507 209	9,83	+18 026	+3,68	+1,92
Ovas	595 920	6,66	+91 299	+18,09	-1,46
Raž	349 138	7,85	+117 421	+50,67	-0,04
SVEGA	17.097.197	11,35	+6.342.049	+58,97	+1,52

Izvor: *Obrađena zemlja i žetveni prinos* (publikacije za period 1929-1932); *Poljoprivredna godišnja statistika* (publikacije za period 1933-1939); Momčilo Isić, *Seljaštvo u Srbiji 1918-1941*, knj I, tom I, Beograd, 2000, str. 155.

I dok je, s jedne strane, jednostavno podizanje i održavanje voća doprinosilo bržem uvećanju voćnjaka-šljivika, ono je s druge strane, bilo čest uzrok propadanju voćnih stabala. Sađena retko i neadekvatno đubrena i okopavana, u nevreme i pogrešno orezivana, veoma retko prskana i zaštićivana od raznovrsnih gusenica, koje su, takođe, retko na vreme uništavane, jer se mislilo da je to "božja volja", i da tako mora da bude, voćna stabla, načešće podizana od samoniklih izdanaka, često su propadala. Tako je 1925. godine u Srbiji, u odnosu na 1922. godinu, bilo manje šljivovih stabala za 5.964.492 ili 10,79% stabala jabuke za 10,59%, a krušaka za 11,3%. U

¹⁶ Momčilo Isić, *Seljaštvo u Srbiji 1918-1941*, knj I, tom I, Beograd, 2000, str. 184.

Smedervskom okrugu je na primer, 1923. godine u odnosu samo na prethodnu godinu, stabala šljive bilo manje za čak 27,64%, stabala jabuke za 24,01%, a kruške za 18,77%¹⁷

Ako nije uzrokovalo potpuno propadanje voćnih stabala, njihovo primitivno podizanje i održavanje, uz razne elementarne nepogode, često je bilo razlog velikim oscilacijama u prinosu. Tako je 1940. godine sa stabla šljive ubrano, u proseku, samo po 1,70 kg, sa stabla jabuke 6,30 kg, a sa stabla kruške 5,40 kg, dok je godinu dana ranije prinos po stablu šljive iznosio 23,85 kg, po stablu jabuke 29,03, a po stablu kruške 22,57 kg.¹⁸

Kako na sitnom posedu seljaštvo u Srbiji nije moglo da obezbedi dovoljno hrane za krupnu stoke, njegov stočni fond najčešće se sastojao od nekoliko komada svinja, i nešto više ovaca, jer je njihovo izdržavanje bilo mnogo jednostavnije, kao i tek po neko grlo goveda, uglavnom krava, od kojih se, osim korišćenja za poljoprivredne poslove, dobijalo mleko za ishranu i telad, čijom prodajom se dolazilo do potrebnog novca.

Neophodna za obradu, čak i najmanjih poseda, goveda su, posle ovaca kao najmanje zahtevne stoke, bila najbrojnija u stočnom fondu seljaštva, stim što je, posle 1921. godine, pre svega, zbog više nerodnih, odnosno sušnih godina, često nedostajala stočna hrana, usledilo njihovo bročano opadanje. U 1928. godini bilo je čak za 380.832 grla ili za 30,46% manje nego 1921. godine. Usledio je zatim izvestan oporavak, ali fond goveda ni do početka Drugog svetskog rata nije dostigao broj iz 1921. godine. Istovremeno, fond konja se, uz manje ili veće oscilacije iz godine u godinu, udvostručio. Oni su, uglavnom, bili u vlasništvu imućnijih seljaka, kojima su služili, ne samo za obavljanje poljoprivredni radova, već i kao statusni simbol, za pokazivanje na vašarima i raznim svetkovinama. Takođe, povećavao se, iz godine u godinu, i kontingent svinja i naročito ovaca. Izrazito ekstenzivno obeležje stočarstva u Srbiji, zapravo, najviše

17 *Isto*, str. 185,186.

18 *Isto*, str. 193.

proizilazi iz činjenice da je ovca njena najbrojnija stoka, jer ona za ishranu iskorišćava i najslabije pašnjake. Otuda je ona najznačajnija, odnosno najkorisnija stoka u siromašnim gazdinstvima, pogotovo u brdsko-planinskim krajevima, gde ovčiji produkti (meso, vuna, mleko, koža i loj) služe seljaštvu za ishranu, odevanje i dobijanje potrebnih novčanih sredstava.

Osim malog stočnog fonda koji je činila uglavnom sitna stoka, najčešće ovce, tabela 5, ekstenzivnost stočarstva se videla i po slaboj rasi stoke, budući da je ona lakše podnosila nedovoljnu i nekvalitetnu ishranu, i posebno, po primitivnom smeštaju stoke, što je, osim siromaštva, naročito bilo posledica neprosvećenosti seljaštva. To je prvenstveno bila posledica siromaštva najvećeg dela seljaštva u Srbiji.

Tabela 5: Veličina i struktura stočnog fonda 1921-1939.

God.	Goveda		Konji		Svinje		Ovce broj
	broj	indeks	broj	indeks	broj	indeks	
1921	1.250.396	100	84 541	100	753 581	100	2.575.110
1928	869 564	69,54	133 506	157,92	687 473	91,23	2.676.144
1933	1.006.198	80,47	165 034	195,21	723 523	96,01	3.257.189
1934	1.045.278	83,59	165 996	196,35	736 143	97,68	3.235.955
1935	1.030.269	82,39	169 931	201,00	729 500	96,80	3.496.141
1936	1.057.174	84,55	172 624	204,19	809 494	107,42	3.621.525
1937	1.090.556	87,22	175 340	207,40	839 048	111,34	3.759.699
1938	1.125.662	90,02	174 578	206,50	914 170	121,31	3.897.401
1939	1.102.926	88,21	169 280	200,23	971 614	128,93	3.853.211

Izvor: Rezultati popisa stoke u Kraljevini SHS od 31. januara 1921. godine, Sarajevo, 1927; Poljoprivredna godišnja statistika (1933-1939); Momčilo Isić, *Seljaštvo u Srbiji 1918-1941*, knj.I, tom I, Beograd, 2000, str. 214.

Konstatujući takvo stanje u Vranjskom okrugu, okružni veterinar je podvlačio: "Dobrih staja ima veoma mali broj i stoka obično boravi po primitivnim košarama, stajama, u dvorištima pod naslonom, u šumi i u polju". Na sličan izveštava i veterinar za Valjevsku oblast: "Naš narod u ovoj oblasti ima za svoju stoku

najprimitivnije staje. tako su staje za krupnu stoku goveda i konje - obično primitivne košare, opletene od pruća, koje je ili oblepio blatom spolja i iznutra, ili vrlo često nisu ni blatom oblepljene, a pokrivene su slamom ili krovinom. Na takvoj staji, razume se, nema nikakvih prozora, već samo ejdna primitivna vrata, kroz koja se stoka ejdva provlači ulazeći u staju ili izlazeći iz nje. Jasle su takođe primitivne. Pod takve staje je prirodno tle bez ikakvih veštačkih doterivanja.”¹⁹

Uoči Drugog svetskog rata, bez higijenske staje u srbijanskom delu Drtinske banovine nije imalo 79,47% poljoprivrednih gazdinstava, u ravničarskim krajevima gde je sitni posed brojniji, 80,21%, a u planinskim nešto manje, “samo”78,74%.²⁰

Zbog nedovoljne i nekvalitetne ishrane, kao i primitivnog i nehigijenskog smeštaja stoke, zarazne stočne bolesti su bile česta pojava. Na primer, samo od 9. do 16. novembra 1919. godine je od šapa болоvala stoka u 604 opštine iz 59 srezova Severne Srbije. Neretko, od ovih bolesti je stradao veliki broj stoke, što je bilo utoliko češće zato što je seljaštvo retko tražilo pomoć veterinara, nešto iz neznanja i verovanja da je bolest poslata od Boga, te da za nju nema leka, a nešto i zbog skupih veterinarskih usluga i lekova. U tom smislu je sreski načelnik za posavski srez u valjevskom okrugu, u izveštaju Kraljevskoj banskoj upravi Drinske banovine o opštim prilikama u srezu 1932. godine, ističući da je u srezu “besnela svinjska kuga”, koja je nanela dosta štete, podvlačio: “Ovde moram da naglasim da je velika krivica i do samih odgajivača, jer bolest nerado prijavljuju, ili je prijavljuju kasno, pošto ista već uzme šire razmere.”²¹

U kojoj meri, i na kakav način su sitnoposedništvo na selu i neprosvećenost njegovog stanovništva uticali na razvoj poljoprivrede, ali i na sveukupni život seljaštva u Srbiji između dva svetska rata na konkretan i veoma zanimljiv način pokazuje jedan odgovor na anketu o stanju sela, koju je u aprilu 1936. godine organizovao časopis *Život sela*, tabela 6.

19 *Isto*, str. 211.

20 *Isto*.

21 *Isto*, str. 212.

Tabela 6: Agrarana struktura Malog Popovića 1936. godine

Veličina poseda u ha	Domova		Ukupna površina svih poseda u ha		Ukupno stanovnika broj
	broj	%	broj	%	
0,5 - 1,5	10	3,24	9	0,41	46
1,5 - 4	24	7,77	84	3,84	116
4 - 7	141	45,63	843	38,58	750
7 - 12	114	36,89	936	42,84	550
12 - 15	14	4,53	12	8,79	120
15 - 30	6	1,94	121	5,54	70
SVEGA	309	100,00	2.185	100,00	1.652

Izvor: *Život sela*, br. 2, 11. april 1936, str. 12.

Saradnik iz Malog Popovića, sela u kosmajskom srezu, sa 309 domova i 1.652 stanovnika, prema veličini poseda, podelio je sva domaćinstva u šest kategorija, među kojima je najbrojnija, i sa najviše stanovnika, bila ona sa posedom od 4 do 7 ha, dok je najvećom površinom zemlje raspolagala grupa domaćinstava čiji je posed bio od 7 do 12 ha. Konstatujući da u selu oko 100 domova nema ni goveče, ni tele, a 50 ni prase, već samo po neku kokošku; da redovno kupuje hranu 41 domaćinstvo, a u nerodnim godinama i preko polovine; da u proleće 1936. to već čini 115 domova, a da od Đurđevdana to neće činiti tek 10 domova; da se deca rano koriste kao radna snaga, kako bi stariji mogli da rade van kuće, on je dao kratak opis svake grupe domaćinstava, uz prikaz po jednog domaćinstva iz prvih pet grupa:

“Prva grupa koja sa ukupno 9 ha ima da hrani 46 duša nema ni sprava ni stoke sem nešto malo pernate živine. Ona redovno kupuje hranu, prodaje svoju radnu snagu, nadniči, rade kao sezonski radnici na drumu, železnici ili služe;

Druga grupa ima 84 ha a 116 duša. Njen položaj je gotovo istovetan sa prvom grupom. Sprave su ovde retkost (često samo najnužnije). Iz sprega dva tri doma od kojih jedni imaju po jedno grlo stoke, druga samo plug, stvara se zaprega za oranje. veliki broj odlazi

na sezonski rad u grad, fabriku ili na javne radove. Kuće su im stare, oronule, bez ograda, okućnica neurednih. Ishrana im je loša. Uopšte, žive pod vrlo nehigijenskim uslovima. Skoro svi nabavljaju hranu. Na tržište se iznosi mali deo proizvoda pod pritiskom poreza, dugova i neodložnih kućnih potreba. Najčešće su to pilež, jaja, sir itd.;

Treća grupa 141 dom sa 843 ha i 750 duša. To je najmnogobrojniji deo sela. Oni rade sami svoju zemlju, imaju najpotrebnije sprave za primitivnu poljoprivredu. Zemlju po pravilu ne daju pod zakup, a uzimaju je samo oni gde je zadruga jača i ima više sposobne radne snage. Nema li toga, članovi porodice idu na prugu, drum ili u fabriku, ili se bave nekim naročitim poslom: kalemi lozu, opravljaju poljoprivredne sprave, ili drugo. Ova grupa teško podnosi poreski teret i zadužena je kod zelenaša, banaka ili zadruga. Oni jedva da sastave dve žetve i to kad je godina rodna, a ako omane onda moraju da kupuju hranu, kao što je slučaj baš ove godine, kada je pretežni deo ovih gazdinstava upućen na kupovinu hrane. Veza sa tržištem nije stalna. Prodaju živinu, ređe sitnu stoku. To samo radi podmirenja najnužnijih potreba. Većina sam izrađuje odela, тка platno i sukno, upotrebljava kremen i kresivo umesto žižica, izrađuju sami opanke, krevete, sami zidaju i popravljaju odaje i sve ostale najnužnije potrebe. Sobe su nepatosane, pod zemlja. Kupovina iz grada je svedena na minimum. Oko 80% iz ove grupe odlazi na rad po železnicama. U jednoj sobi maloj spavaju nekolicina, katkad cela porodica. Život je nehigijenski. Hrana slaba, variva se retko pripremaju. Proja je najčešća hrana;

Četvrti grupa sa 114 domova, 936 ha zemlje i 850 duša. I ova se grupa teško razlikuje od prethodnih. Obično rade zajednički, zadužuju nadnice i posle vraćaju. Iznose proizvode na tržište (kukuruz, pšenicu) imaju vinograde, voćnjake. Zemlju ne daju pod zakup. Ova grupa je najviše zadužena i sve više pada u dugove. Bave se svim vrstama poljoprivrednih poslova. Oni su u stalnim dodirima sa tržištem. Ali, mada imaju relativno veću rentu od svojih gazdinstava, njihov život nije mnogo izmakao od života ranijih grupa. Njih u prvom redu pogađa razlika između cena seoskih

proizvoda i cena onoga što oni nabavljaju. Njihovo današnje stanje vidi se najbolje po tome jer su ranije slali decu na školovanje, ali sada to nisu u stanju. Danas rade sa kolima na drumu, u fabrici ili na pruzi;

Peta grupa ima 14 domova sa 192 ha i 120 duša. To su već brojnije porodice sa sačuvanim zemljištem. Ali se ovi domovi sve više cepaju i tako silaze iz ove grupe u niže. I njihov život nije bolji. Kuće su im veće, udobnije, bolje snabdevene i uređene. Oni imaju i boljih i brojnijih sporednih privrednih zgrada. Ali se danas ne dižu nove. Ova grupa je bolje snabdevena poljoprivrednim spravama, tu ima i sejalice i žetelice, trijera itd. Svi su zaduženi. Daju i zemlju u napolicu, ako su manje brojne radne snage u domu. Ova grupa iznosi na tržište sve. Žive bolje, hrane se obilnije i žive dosta higijenski;

Šesta grupa koja ima 6 domova, preko 120 ha, živi u najboljim ekonomskim prilikama. Snabdevena je dovoljno i zemljištem i tehničkim oruđima i snagom. Svi su dosta zaduženi i to na veće sume. Nekolicina imaju i vršalice koje im u zadnje vreme ne daju prihode. U domovima svojim žive bolje od svih. Kuće su higijenske. Oni predstavljaju on grupu koja rukovodi seoskom politikom i održava veze između partijskih organizacija i sela. Njihova se `jede` ne samo u selu nego i u gradu. To su seoske `gazde`, koje gospodare selom, na čiju se reč i mišljenje računa, i koji drže naročito siromašne u punoj zavisnosti od sebe, jer im ona onda čini uslugu, koju sirotinja skupo plaća. Oni su i u zadruzi, i u crkvi, i na slavama prvi i najviđeniji.

Slike domova iz raznih opisanih grupa:

I *Rad. R.* Veličina poseda 0,70 ha. Stan soba i kujna, stanuju 4 starijih i 3 deteta. Nema nikakvih alata i sprava. Nema ni stoke, ako se u to neće da ubroji jedna koza i nekoliko kokošiju. Ne iznosi ništa na tržište, nema čak dovoljno ni za svoju kuću od proizvodnje, te hranu kupuje. Muž služi u opštini. žena ide u najam. Čovek jedva pismen, dete jedno ide u školu bez školskih učila, bez obuće i odeće. Bolešljiva, malokrvna. Nisu članovi ni jedne zadruge. Najčešća hrana:

suva proja; kuva se najviše tri puta nedeljno. Pasulj, bob, čorba od rasola, čine najčešću hranu. I to se sve spravlja bez masti i bez mesa.

II *Rad. M.* Ima 3,5 ha. U kući troje odraslih i tri deteta. Stan 2 sobe i kujna. Ima i jedna stara staja. Nema ograde Od stoke jedno june od godinu dana. Sa teškom mukom se ishranjuje. Ima i 4 kokoške i jednog petla. Stalno kupuju hranu. Od odela ima samo ono koje je na njemu, i ono je pocepano i pohabano. Od rubina ima 2 košulje. Nema alata i sprava. Nadniciom isplaćuje rad oko oranja i vuče. Domaćin, jedini muškarac u kući, skoro došao iz nadnice. Bolestan (i slabog zdravlja) oronuo, ne može da radi na drumu. Majka nesposobna za rad. Jedno dete od tifusa izgubilo oko, sva tri deteta bila jako bolesna u prvoj godini života, jedno dete umrlo, najstarije ide u školu, nema knjiga, bolešljiv, malokrvan, teško uči. U kući se kuva tri puta nedeljno. Zimi isključivo pasulj i to uvek bez masti. Hrana: bob, pasulj, kupus, zelje. Kredit mu niko ne daje.

III *Rad. Lj. K.* Ima 5,6 ha zemljišta. Od sprava: kola, plug, drljaču, trijer. Ima 2 zgrade, 2 sobe i kujnu, štalu i koš sa šupom, 2 krave, 1 june, 8 svinja, 12 ovaca ((živine 12 komada). U kući odraslih 2, dece 4, najstarije 16 godina. Ne nadniči, radi sam svoje imanje. Nema dugova. Zimi su svi u jednoj sobi. Kuva gde i spava Pod u sobama zemlja. Hrana: leb i kuvano povrće: pasulj, krompir, kupus. Nedeljno je dva puta bez variva. Mast se troši vrlo slabo. Odela dva: radno i praznično. U kući gde stanuje umrlo od tuberkuloze za 15 godina osmoro. Dvoje dece umrlo do 10. godine života. Deca vrlo često poboljevaju. Ima i troje pismenih. Član je zemljoradničkih zadruga. Ima i malo duga, inače je vrlo štedljiv.

IV *Rad. V.V.* Ima dve kuće za stanovanje, u jednoj tri u drugoj dve odaje. Ima i kačaru sa štalom, jedan koš. Od stoke: 2 krave, 2 konja, 20 ovaca, 8 svinja i potreban alat. Odraslih osmoro i četiri deteta, najstarije 14 godina. Pismenih petoro. radi sam. Jedan u kući radi sporedne psolove: kalem, popravlja i dosta je zadužen. Stanuju svi u tri sobe. Higijena osrednja. Hrana nešto bolja: sir, mleko, slanina. Umrlo dva deteta u prvoj godini života. Prodaje svoje proizvode.

V *Rad. St. V.32* ha zemlje. Ima u kući 20 duša od kojih 10 odraslih. Najstarije dete 15 godina. Od inventara ima: kosačicu, žetelicu, trijer, kazan za pečenje rakije. Od stoke 2 konja, 2 krave, 3 juneta, 1 ždrebe, a od sitne stoke: 10 svinja i 40 ovaca. Ima 3 zgrade za stanovanje. U prvoj zgradi 4 odeljenja, u drugoj 4, a u trećoj 2 odeljenja. Spavaju u pet soba. Imaju sve zgrade potrebne za smeštaj. Duguje oko 150.000 dinara. Sav prihod mu odnosi kamata. Muči se i radi.”²²

REZIME

S obzirom na to da u vreme Kraljevine SHS/Jugoslavije Srbija nije bila zasebna administrativno-teritorijalna jedinica, u radu smo se ograničili na područje koje se, po formiranju Kraljevine SHS nazivalo Severna Srbija, odnosno na teritoriju Kraljevine Srbije pre Balkanskih ratova, uvećanu oblastima dobijenim od Bugarske Nejskim ugovorom 1919. godine. Na tom prostoru, prema popisu od 31. januara 1921. godine bilo je 85,71% seoskog stanovništva. Deset godina kasnije, prema popisu od 31. marta 1931. godine, od poljoprivrede je na njemu živelo 80,37% stanovništva. Takođe, prema ovom popisu, u Severnoj Srbiji je dominirao mali i sitan posed. Čak 61,59% svih poseda bilo je ispod 5 ha, pri čemu 24,37% su bili posedi do 2 ha.

Na sitnom posedu seljaštvo nije bilo u stanju da primeni ni najnužnije agrotehničke mere, kako zbog siromaštva, tako i zbog veoma izražene neprosvećenosti, budući da je 1931. godine pismenih u Severnoj Srbiji bilo svega 44,91%, što je taj procenat na selu bio i dosta niži.

Siromašno i neprosvećeno seljaštvo u Severnoj Srbiji bilo je prinuđeno na ekstenzivnu proizvodnju, kojom, najčešće nije moglo da zadovolji ni svoje najnužnije potrebe, pogotovo u nerodnim

²² *Život sela*, 12, 11. april 1936, str. 46-48; Momčilo Isić, *Seljaštvo u Srbiji 1918-1941*, knj I. tom I, Beograd, 2000, str. 48-50.

godinama, kada su i onako niski pronosi još više umanjivani, poput 1935. godine, kada je prosečan prinos sa hektara pšenice bio za 31,07%, a kukuruza za 35,59% niži od prosečnog prinosa u periodu od 1929 do 1939. godine.

PLENARNA SEKCIJA 1
“RAZVOJ AGRARA I AGRARNA MISAO”

MEĐUNARODNI KORPORATIVNI KAPITAL I ZEMLJIŠNA POLITIKA SRBIJE

Dragan Veselinov²³

Apstrakt: Zahtevi za zabranom inostrane korporativne kupovine poljoprivrednog zemljišta u Srbiji su oblik starog merkantilizma i ekonomskog nacionalizma . Ti zahtevi su deo kartelnog dogovora domaćih agrarnih korporacija i razvijenih privatnih farmi da se unutrašnjim monopolom na kupovinu zemljišta drži niska cena zemlje . Vlada Srbije nije razvila jasnu politiku prema statusu zemljišta u državnoj svojini i zahtevima za njegovom restitucijom .Vlada Srbije nema politiku budžetskog dotiranja centralizacije zemljišnog poseda niti politiku zabrane parcelisanja zemljišta po osnovu naslednog prava . Vlada Srbije nema agrarnu politiku prilagodjavanjasetvene strukture u Vojvodini tržištu EU.

Ključne reči: korporativni kapital, zemljišna politika, Srbija.

²³ Dr Dragan Veselinov, redovni profesor, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, draganveselinov@yahoo.co.uk.

AGRARNA REFORMA IZ 1919. KAO UZROK OSIROMAŠENJA SELJAŠTVA - SLUČAJ VOJVODINE

Boris Kršev²⁴

Apstrakt: Rad se bavi analizom agrarne reforme iz 1919. godine sprovedene u novoformiranoj državnoj zajednici Kraljevini SHS neposredno nakon okončanja Prvog svetskog rata. Reforma je imala pre svega ekonomsku i socijalnu dimenziju – preraspodelu zemlje agrarnim interesentima, ukidanje veleposeda i zaostalih feudalnih odnosa na selu. Međutim, kako je nastala pod uticajem velikih društvenih promena, iskorišćena je kao sredstvo za popularizaciju režima i na kraju dobila izrazito političku dimenziju. Kolonizacija koja ju je paralelno pratila davala joj je taj ton, posebno u Vojvodini, koju je trebalo „osnažiti“ i u nacionalnom i u ideološkom pogledu. Na kraju, svi su bili na gubitku – i država kroz poresku politiku, i kolonisti koji su dobili zemlju - jer nisu znali kako da je obrade, kao i oni agrarni interesenti koji su znali kako - ali je nisu dobili, i banke koje su sve to finansirale. Brojne zakonske mere koje su vlasti donosile tokom čitavog trajanja prve jugoslovenske države nisu dale željene rezultate. Naprotiv, situacija na selu iz dana u dan bivala je sve gora i gora.

Ključne reči: zemljišni posed, agrarna reforma, kolonizacija, Vojvodina, Kraljevina Jugoslavija.

²⁴ Dr Boris Kršev, redovni profesor, Fakultet za pravne i poslovne studije – Novi Sad, krsevboris@sbb.rs

ISTORIJAT I SADAŠNJOST ZEMLJORADNIČKIH ZADRUGA U VOJVODINI

Jelena Nestorov - Bizonj²⁵

Apstrakt: Vojvodina je jedan od regiona sa najdužom istorijom zadrugarstva u svetu. Zadruga su se kroz istoriju osnivale u različitim privrednim delatnostima, međutim, zemljičaradničke zadruga su se u Vojvodini davno izdvojile kao posebno pogodan oblik privrednog organizovanja poljoprivrednika, tako da su zemljičaradničke zadruga tradicionalno najzastupljenija vrsta zadruga u ovom regionu. Ovaj rad prikazuje razvojni put zemljičaradničkog zadrugarstva u Vojvodini, koji pored duge istorije, karakteriše i kompleksan položaj zadruga u različitim privrednim, društvenim i političkim uslovima, u periodu od prethodnih 170 godina postojanja zadružnog pokreta. Uporedo sa položajem zemljičaradničkih zadruga kroz istoriju, opisuje se njihova uloga i značaj za poljoprivredne proizvođače, kao i njihov širi uticaj na razvoj poljoprivrede i ruralnih područja. Uloga i značaj zemljičaradničkih zadruga kroz istoriju i u sadašnjosti, prvenstveno se prikazuje u odnosu na ostvarenje ekonomskih ciljeva zadružnog organizovanja poljoprivrednih proizvođača. Kroz istorijski prikaz razvoja zemljičaradničkih zadruga, opisuje se uticaj društveno-ekonomskog sistema na njihov položaj i ulogu u privredi i društvu.

Ključne reči: zemljičaradnička zadruga, poljoprivredni proizvođači, Vojvodina

²⁵ Mr Jelena Nestorov-Bizonj, Zadružni savez Vojvodine, Novi Sad, jelenazsv@sbb.rs.

NEKI ASPEKTI KORPORATIVNOG UPRAVLJANJA ZADRUGOM

Miroslav Vitez²⁶

Apstrakt: Zadruga je voljna tvorevina isključivo članova zadruge – zadrugara, koji je osnivaju i u njoj ostvaruju svoje interese poslujući na osnovu zadružnih principa. Međutim zadruga je samostalni subjekt u pravu koji ima svoj mehanizam kreiranja volje. To je uprava zadruge tj. *corporate governance* putem koje se volja zadrugara instrumentalizuje u konkretne pravne poslove sa trećim licima na tržištu. U komparativnom zadružnom pravu CG zadruge pretežno se struktura dvodomno (dualistički) u vidu tri organa: skupštine, upravnog i nadzornog odbora. U našem pravu pored ovih organa zadruga ima posebni inokosni poslovodni organ – direktora. Slabost našeg zadružnog prava u pogledu uređivanja CG zadruge je u tome, što, osim kod direktora, ne dopušta mogućnost da članovi upravnog i nadzornog odbora budu i nezadrugari-stručnjaci. Tim pravilom je zadruga, kojoj je priznato svojstvo posebnog privrednog društva, dovedena na tržištu u neravnotežan i nepovoljan položaj u odnosu na druga nezadružna privredna društva.

Ključne reči: zadruga, zadružni principi, *corporate governance* zadruge, raspored (struktura) vlasti zadrugara u zadruzi, zadružni organi

²⁶ Dr Miroslav Vitez, redovni profesor, Visoka škola za zdravstvo i socijalni rad sv. Elizabeta, Bratislava, Odeljenje Bački Petrovac, e-mail: mvit@ptt.rs

METODOLOŠKI DOPRINOSI PRETEČA SRPSKE RURALNO SOCIOLOŠKE MISLI XIX i XX VEKA

Dejan Janković, Marina Novakov, Marica Petrović²⁷

Apstrakt: Ruralna područja svakog društva predstavljaju veoma važan deo od značaja za prehrambenu, demografsku, ekonomsku, socijalnu, ali i političko-bezbednosnu vitalnost društva u celini. Stoga o značaju socioloških (ili socijalnih) istraživanja društva nije potrebno trošiti reči. Isto tako, nije potrebno dokazivati činjenicu koliko je potrebno istraživati ruralna područja, ruralne strukture i društvene promene i procese koji se u njima dešavaju.

Cilj ovog rada nije da se pruži sistematična metodološka rasprava o naučnom ili sociološkom metodu niti da se elaboriraju složeni metodološki problemi i dileme koje postoje u metodologiji svih pa i društvenih nauka. Intencija rada je da se predstave metodološki doprinosi ruralno sociološke, etnografske i etnološke istraživačke tradicije preteča (ruralnih) socijalnih istraživanja Vuk Karadžića, Valtazara Bogišića, Jovana Cvijića, Sretena Vukosavljevića. Ovi istraživači su u svom nasleđu ostavili neprocenjive zapise i zaključke o životu i transformaciji tradicionalnog srpskog seljačkog društva, ali i postavili metodološke temelje društvenih nauka koje izučavaju ruralne sredine. U radu se ukazuje na ove metodološke doprinose sa kraćim osvrtom na deo naučno-istraživačkog opusa ovih istraživača, koje ruralna sociologija s pravom baštini kao svoje preteče.

Ključne reči: ruralna područja, metode istraživanja, preteče ruralne sociologije, Srbija.

²⁷ Dejan Janković, vanredni profesor, Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet, Departman za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, jankovic@polj.uns.ac.rs; dr Marina Novakov, naučni saradnik, Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet, Departman za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, mr Marica Petrović, Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet, Departman za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela.

DOMAĆI FEUDALIZAM I NJEGOVE POSLEDICE: SUDBINA RUMUNSKOG SELJAŠTVA DO DRUGOG SVETSKOG RATA

Srđan Šljukić²⁸

Apstrakt: Osnovni element tradicionalnog ruralnog sveta činilo je seljaštvo. Seljaštvo ne može biti shvaćeno kao jedinstven entitet, već kao zbir različitih seljačkih društava (Mendras), od kojih svako ima svoje posebne karakteristike. U ovom radu autor predstavlja sudbinu rumunskog seljaštva do Drugog svetskog rata, koja je suštinski bila određena glavnim osobenostima rumunskog društva, poredeći je sa razvojnim putem koji je imalo srpsko seljaštvo.

Ključne reči: rumunsko seljaštvo, srpsko seljaštvo, feudalizam.

²⁸ Dr Srđan Šljukić, redovni profesor, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odeljenje za Sociologiju, srdjan.sljukic@ff.uns.ac.rs.

KONCEPCIJE VLADIMIRA JAKŠIĆA O UPRAVLJANJU POLJOPRIVREDOM

Bojana Miljković Katić²⁹

Apstrakt: Veoma rano državna vlast, oličena u knezu Milošu Obrenoviću, direktno se mešala u privredne delatnosti pa i u poljoprivredu. Nizom odluka, naredbi, uredbi, pa i nekolicinom zakona, postavljeni su pravni uslovi i smernice i regulisani pojedini segmenti poljoprivredne proizvodnje tokom prve vladavine kneza Miloša i vladavine ustavobranitelja. Međutim, politike upravljanja nisu bile teorijski formulisane niti su se oslanjale na definisanu strategiju, već je poljoprivredom upravljano korekcijama i postepenim institucionalizovanjem mera i pravila. Prvu teorijski razrađenu koncepciju upravljanja poljoprivredom u Kneževini Srbiji formulisao je 1857. Vladimir Jakšić, profesor Liceja, potom načelnik Ekonomskog, pa Statističkog odeljenja Ministarstva finansija. Bio je to koherentan koncept, kojim se založio za modernizaciju poljoprivrede uvođenjem modernije tehnike privređivanja i mehanizacije, predvideo izvore njenog finansiranja iz povoljnih zemljoradničkih kredita, institucionalizovanje sistema poljoprivrednog obrazovanja i razvoj saobraćajne mreže, što bi omogućilo masovno uvođenje tržišno orijentisane proizvodnje. Strateški cilj tako postavljenog upravljanja poljoprivredom video je u obezbeđenju proizvodnje koja bi mogla da izdrži dvostruko veći broj stanovnika od broja proizvođača. Svestan da je tako postavljen program teško ostvariti u kratkom roku, založio se za postupnost i vidno mesto države u upravljanju poljoprivredom, koja bi preko posebnog resora formulisala strategiju i politiku upravljanja i praktično ih sprovodila. Međutim, državna administracija se prilikom kreiranja politike upravljanja poljoprivredom u neznatnoj meri oslanjala na izlože mere i ciljeve, iako je bila reč o obrazovanom i dobro pozicioniranom visokom državnom činovniku.

Ključne reči: Vladimir Jakšić, Kneževina Srbija, poljoprivreda, modernizacija, državna intervencija.

²⁹ Bojana Miljković Katić, viši naučni saradnik, Istorijski institute, Beograd, bojana.miljkovic.katic@iib.ac.rs.

RAD KOSTE GLAVINIĆA NA UNAPREĐENJU POLJOPRIVREDE U KRALJEVNI SRBIJI

Gordana Garić-Petrović³⁰

Apstrakt: U izlaganju će biti predstavljen rad Koste Glavnića na unapređenju poljoprivredne proizvodnje u Kraljevini Srbiji. Kosta Glavinić je danas, pre svega, poznat kao profesor Velike škole i predsednik Beogradske opštine u više navrata. Kao svestrana ličnost, Kosta Glavinić je usmerio svoje kreativne napore da na različite načine da doprinos modernizaciji tada najznačajnije privredne grane Srbije. Kao građevinski inženjer, on je konstruisao tada modernu sušnicu za šljive. Bio je član dobrotvor Srpskog poljoprivrednog društva. Pisao je tekstove o poljoprivredi u stručnom listu „Težak“. U periodu od 24. avgusta 1908. do 24. februara 1909. godine pod njegovom neposrednom nadležnošću, kao ministra narodne privrede, nalazila se i oblast poljoprivrede.

Ključne reči: Kosta Glavinić, poljoprivreda, Ministarstvo narodne privrede, Srpsko poljoprivredno društvo, „Težak“, Kraljevina Srbija, suve šljive.

³⁰ Dr Gordana Garić-Petrović, istraživač saradnik, Istorijski institut Beograd, gogagarić@gmail.com.

RAD STOJANA NOVAKOVIĆ

Nevena Brdarić³¹

Apstrakt: U radu će biti predstavljen život i rad Stojana Novaković s kraja XIX i početka XX veka. On je bio srpski političar, predsednik vlade Srbije, diplomata (poslanik u Carigradu, Parizu, Petrogradu), filolog, istoričar književnosti, heraldičar i predsednik Srpske kraljevske akademije. Osnovao je Naprednu stranku, zalagao za red, rad i poredak kao i prosvetne reforme. Osnovao je 1865. časopis „Vila“ i uređivao ga sve vreme njegovog izlaženja, tj. do 1868. Od decembra 1865. godine postaje redovan član Srpskog učenog društva. Smatran je za veoma produktivnog prevodioca. Godinama je prikupljao građu za svoja istorijska dela u kojima proučava zakone u doba Nemanjića, te period Osmanlija na našim prostorima. Razmatraćemo dela: „Selo“ u kojem Novaković obrađuje aktuelnu temu zadruga, zatim „Zakonik Stefana Dušana cara srpskog“, i „Narod i zemlja u staroj srpskoj državi“.

Ključne reči: Stojan Novaković, istorija, zakoni, zadruga.

³¹ Nevena Brdarić, student, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, brdaricnevenaa@gmail.com.

PLENARNA SEKCIJA 2
“ISTORIJA AGRARNE PROIZVODNJE I
MEDIJA”

STOČARSTVO U MAČVI 1816 - 1835. GODINE

Radomir J. Popović³²

Apstrakt: U radu je analizirana stočarska proizvodnja u Mačvi u poslednjoj fazi osmanskog feudalizma u Srbiji i u vreme uspostavljanja srpske nacionalne uprave i kapitalističkih društvenih odnosa. Mačva kao pogranično područje imala je izuzetan značaj u tranzitnoj trgovini stokom iz sverozapadne Srbije prema Austriji. Trgovina stokom, prvenstveno svinjama, odvijala se preko carina u Rači, Mačvanskoj Mitrovici i Šapcu. Šumsko prostranstvo u Mačvi (šuma Kitog) i relativno mala naseljenost, pogodovali su razvoju ekstenzivnog stočarstva, odnosno uzgoju svinja, ovaca, goveda i koza. Rad je napisan na osnovu teftera čibuka i glavnice knežine Mačve koji se čuvaju u Zbirci teftera u Arhivu Srbije u Beogradu, publikovanog popisa stanovništva i imovine iz 1834. godine i drugih relevantnih izvora koji su pohranjeni u fondu Glavnog kaznačejstva u Arhivu Srbije. Na kraju rada biće prikazano stanje stočnog fonda u Mačvi na prelazu 19. i 20. veka i pruženo objašnjenje uzroka koji su doveli do opadanja stočarske proizvodnje.

Ključne reči: stočarstvo, Mačva, osmanski feudalizam, trgovina, Austrija.

³² Dr Radomir J. Popović, viši naučni saradnik, Istorijski institut, Beograd, rjpopovic@gmail.com.

ISTORIJA GAJENJA HMELJA U VOJVODINI

Jan Kišgeci³³

Apstrakt: Hmelj kao nezamenljiva sirovina u proizvodnji piva, imao je u Vojvodini burnu istoriju protkanu usponima i padovima, bogaćenjem ali i propadanjem njegovih proizvođača. Ipak treba naglasiti da hmeljarstvo je uvek pokazalo iskonsku osobinu Feniksa, da se i u najteža vremena rađa iz pepela. Tako je bilo početkom prošlog veka, kada je u Vojvodini zabeleženo masovno širenje površina pod hmeljom, označeno kasnije kao "zlatno doba hmeljarstva". Tako je bilo i posle Prvog svetskog rata kada je posle dekonjunktura, došlo do ponovnog uspona da bi 1927. godine bilo pod hmeljanicama oko 9. 000 hektara. U drugoj polovini prošlog veka površine su održavane na nivou između 1. 000 i 2. 000 hektara.

Hmeljarstvo Vojvodine, početkom ovog veka je pod snažnim pritiskom promena koje su uslovljene globalizacijom pivarske industrije, Svojinska transformacija pivarske industrije Srbije i njihovo uključivanje u velike pivarske multinacionalne kompanije potpuno je promenilo snabdevanje sa sirovinama posebno snabdevanje sa hmeljom. Površine pod hmeljom su smanjene na nekoliko desetina hektara. Ipak 2015. godine u Bačkom Petrovcu, se krenulo "iz pepela", sa obnovom hmeljarstva sa novim elanom i novim nadama.

Ključne reči: Vojvodina, hmeljarstvo, obnova uzgoja hmelja.

³³ Prof. dr Jan Kišgeci, Predsednik Udruženja za muzejsku agrarnu baštinu, Kulpin.

KALENDAR POLJOPRIVREDNIH RADOVA U VIZANTIJI U X VEKU

Zoran Simonović³⁴

Apstrakt: Autor nas u radu upozna sa kalendarom poljoprivrednih radova u Vizantiji u X veku. Kalendar radova u poljoprivredi je dat prema „Geoponici“, znamenitoj enciklopediji iz poljoprivrede. Radovi u poljoprivredi u srednjem veku su zavisili od vremenskih prilika. Vizantija se sageografskog stanovišta razvijala u kontekstu koji je bio u osnovi, mada ne isključivo, orijentisan na prostor Mediterana. U tom kontekstu mediteranska klimatska zona je bila zastupljena na većoj teritoriji Carstva. Sa druge strane na mestima u unutrašnjosti poluostrva kao što su severni Balkan i Anadolija, kontinentalna klima je imala preovlađujući uticaj.

Ključne reči: Kalendar poljoprivrednih radova, Geoponika, Vizantija, poljoprivreda.

³⁴ Dr Zoran Simonović, naučni saradnik, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd, zoki@medianis.net.

AGRARNI KALENDAR I KALENDARSKO ZNANJE U SRPSKIM NARODNIM OBREDNIM I POSLENIČKIM PESMAMA

Dragoljub Perić³⁵

Apstrakt: Prelazak na zemljoradnju kao glavni vid privređivanja zahtevao je usavršavanje u načinu tradicionalnog računanja vremena. Stoga, lunarni kalendar zamenjen je solarnim, u kome su periodi godine (letnje i zimsko polugode) određivani na osnovu četiri ključna položaja Sunca – kratkodnevici (zimski solsticijum), dve ravnodnevice i letnjoj dugodnevici. Ovi trenuci godišnjeg ciklusa hristijanizovani su i vezani za određene hrišćanske svetitelje, čije svetkovanje je označavalo ujedno i sled poljskih radova. Posmatrane pesme prate sve segmente javnog života, od zimskih obreda (koledari), u kojima dominiraju magijske radnje vezane za rast semena (uz igru, koledari pripevaju: *cup, cup, koledo, ovoliko žito da rodi*), preko pesama prolećnog kruga, kojima se izriču agrarni blagoslovi (*Dolete čelka od boga,/ Kazuje leto bogato,/ Veligdan šaren, prešaren,/ Đurđevdan letom i šumom,/ Petrovdan belim ječmenom*) i izvode magijske radnje kojima se „zatvara zima“ i „otvara leto“ uporedo sa prolećnim radovima. Životni ciklus semena, otpočet oranjem i setvom, završava žetvom, kao kolektivni, radosni čin (moba). Ove pesme čuvaju trag drevnog verovanja da čoveku korist može doneti samo onaj rad koji je obavljen kako treba, uz poštovanje vremena za rad, odn. tabu-propisa vezanih za određene dane, kada se rad izbegava.

Ključne reči: folklorna temporologija, kalendarsko agrarno znanje, tradicija, muški poslovi, životni krug semena, oranje, setva, žetva, moba.

³⁵ Dr Dragoljub Perić, docent, Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Odsek za srpsku književnost, dragoljub.peric@ff.uns.ac.rs.

INTENZIVIRANJE OBRADNE ZEMLJE U SRBIJI U DRUGOJ POLOVINI XIX VEKA

Marija Kralj³⁶

Apstrakt: Krajem XIX veka Srbija je postala agrarno prenaseljena zemlja i jedan način da se postigne održivost stanovništva na datoj teritoriji bilo je intenziviranje inače ekstenzivne poljoprivredne proizvodnje. Na osnovu podataka iz popisa kultivisanih površina druge polovine XIX veka upoređićemo razmeru poljoprivrednih sprava i obrađenih površina i, gde je moguće, razmeru poljoprivrednih sprava i žetvenog prinosa. Dobijeni statistički rezultati biće izloženi po stalnim rejonima sa poređenjem stanja u selima i varošima. Drugačije ih je i nemoguće uporediti s obzirom na česte administrativne promene. Osnovni izvor za utvrđivanje motivacije zemljoradnika da intenziviraju proizvodnju i za načine nabavljanja poljoprivrednih sprava su godišnji izveštaji o stanju privrede.

Ključne reči: Srbija, XIX vek, poljoprivredna proizvodnja, poljoprivredne sprave, statistika.

³⁶ Marija Kralj, samostalni istraživač, doktorant na Filozofskom fakultetu, Univerzitet u Beogradu, marijakraljmk@gmail.com.

ISTORIJSKI RAZVOJ ORGANSKE PROIZVODNJE

Mirela Tomaš Simin, Danica Glavaš-Trbić³⁷

Apstrakt: Autori u radu razmatraju koncept organske proizvodnje, odnosno, njegove začetke i razvoj. Organska proizvodnja se razvijala u tri faze: faza nastanka (1924-1970), faza razvoja (1970-1990) i faza rasta (nakon 1990). U prvoj fazi organsku proizvodnju su pratili problemi u smislu njenog naučnog priznavanja, prihvatanja od strane proizvođača, članova šire društvene zajednice ali i prihvatanja na nacionalnom nivou. U drugoj fazi dolazi do postepenog širenja ovog sistema proizvodnje, osnivanja nevladinih organizacija, priznavanje i uspostavljanje prvih zakonodavnih okvira i usvajanje organskih praksi od strane sve većeg broja proizvođača. U trećoj fazi organska proizvodnja je prepoznata i priznata širom sveta. Danas Zakoni o organskoj proizvodnji postoje u gotovo svim razvijenim zemljama ali i u velikom delu zemalja u razvoju. Površine pod ovim sistemom se povećavaju, a države zvanično istupaju kao zagovornice organske proizvodnje, pružajući podršku ovom sistemu i u vidu različitih premija i subvencija za proizvođače.

Ključne reči: organska proizvodnja, nastanak, istorijat, razvoj.

³⁷ Mirela Tomaš - Simin, master, Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet, Departman za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, mirela.tomas@polj.edu.rs; Danica Glavaš-Trbić, master, Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet, Departman za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela.

NOVIJA ISTORIJA POLJOPRIVREDE KROZ POLJOPRIVREDNIKOV POLJOPRIVREDNI KALENDAR

Radovan Pejanović, Milutin Ćirović,
Miroslav Malešević, Dragana Žebeljan³⁸

Apstrakt: Novija istorija poljoprivrede Srbije se može pratiti i kroz knjigu „Poljoprivrednikov poljoprivredni kalendar“. Autori analiziraju pojedine brojeve ove ugledne knjige, počev od 1960. pa do poslednjeg izdanja za 2017.. Metodom uzorka razmatrani su primerci za pojedine desetogodišnje periode.

Kalendar je pratio razvoj poljoprivrede šezdesetih godina kada se razvijala u okviru socijalističke Jugoslavije (FNRJ), u kojoj su dominirali državna svojina i partijsko upravljanje. Od sedamdesetih godina dolazi do značajnih promena, posebno od 1974. godine sa Ustavom i Zakonom o udruženom radu koji konstituišu društvena svojina i samoupravljanje. Osamdesetih godina, pored stručnih saveta i dostignuća nauke, kao stalnih tema ovih knjiga, kritički se analiziraju dostignuća i zaostajanje poljoprivrede. Devedesete godine su bile obeležene posustajanjima poljoprivrede i raspadom Jugoslavije, kada sledi osamostaljivanjem Srbije. To su godine duge tranzicije i razorne privatizacije, ali i značajnih promena u poljoprivredi i na selu, što je obrađeno u ovim vrednim knjigama. Promene su posledica strateškog opredeljenja Srbije ka Evropskoj uniji. Zbog toga se javljaju teme poput agrarne ekonomije i ruralnog razvoja, kreditiranja, ženskog preduzetništva, organske poljoprivrede, fondova Evropske unije, itsl.

Ključne reči: Istorija poljoprivrede, periodi, promene, Srbija, Poljoprivredni kalendar.

³⁸ Dr Radovan Pejanović, red. prof., predsednik Uređivačkog odbora, dr Milutin Ćirović, član, dr Miroslav Malešević, red. prof., član, Dragana Žebeljan, bivši urednik Poljoprivrednikovog poljoprivrednog kalendara, Univerzitet u Novom Sadu i AD „Poljoprivrednik“ (Novi Sad).

LIST „POLJOPRIVREDNIK“ ŠEST DECENIJA U FUNKCIJI RAZVOJA POLJOPRIVREDE

Gordana Radović, Julkica Crnobarac³⁹

Apstrakt: List „Poljoprivrednik“ je najstarije domaće specijalizovano glasilo za poljoprivredu i selo, koje u kontinuitetu izlazi već 60 godina i čita se na celokupnom području Republike Srbije. Od prvog broja, koji je izašao 02. decembra 1956. godine, uređivačka politika lista „Poljoprivrednik“ se temelji na sintagmi „agronom u kući“, koja i najbolje odslikava njegovu obrazovnu funkciju. Generacije poljoprivrednika su stasavale uz list „Poljoprivrednik“, a tokom šest decenija trajanja on je na svojim stranicama predstavljao sve aspekte razvoja i promena u našoj poljoprivredi, kao i života i rada na selu.

Ključne reči: pisani mediji, list „Poljoprivrednik“, razvoj, poljoprivreda, Republika Srbija.

³⁹ Dr Gordana Radović, docent, direktor, „Dnevnik - Poljoprivrednik“ AD, Novi Sad, gordana.radovic09@gmail.com; Julkica Crnobarac, dipl. ing. glavni i odgovorni urednik lista „Poljoprivrednik“, Novi Sad.

PLENARNA SEKCIJA 3
"PROIZVODNJA, TEHNOLOGIJA, KULTURA"

PRILOG RANOJ ISTORIJI NASTANKA PŠENICE I DRUGIH ŽITA

Srbislav Denčić⁴⁰

Apstrakt: Pšenica pripada porodici trava (*Poaceae*) koja ubuhvata oko 10.000 vrsta i oko 700 rodova. Ovoj porodici pripadaju i tri, za čoveka najznačajnije biljne vrste: pšenica, pirinač i kukuruz. S obzirom na svoj ogroman značaj, ove a i druge vrste trave su predstavljale objekat intenzivnih proučavanja u domenu evolucije, filogeneze, ekologije, agronomije, molekularne strukture, itd.

Posebno interesantna istraživanja i recentni rezultati su iz oblasti evolucije, vremena i načina nastanka pšenice i njoj srodnih žitnih vrsta kao što su: ječam, ovas, raž, pirinč, kukuruz, itd. Ova proučavanja su naročito intenzivirana u poslednjih nekoliko godina od kada se koriste i kombinuju metode »analiza molekularnog sata« i »fosilne kalibracije«.

Danas već postoji velika kritična masa pouzdanih istraživačkih pokazatelja da su vrste iz porodice trava (*Poaceae*), od kojih su kasnije kroz procese mutacije i selekcije nastale pšenica i ostale vrste žita, bile prvo prisutne na teritoriji današnjeg Indijskog podkontinenta u vreme krede (129-107 M. god.). Pored molekularnog sata ovo je dokazano i prisustvom ćelija epidermisa i polena (u fitolitnom stanju), koje su morfološki unikatne građe kod biljaka koje pripadaju porodici trava, u fosilizovanim izmetima biljojednih dinosaurusa. Ovo ukazuje na činjenicu da su preci danas najvažnijih biljnih vrsta koegzistirali sa dinosaurusima, u vreme krede, kao i da su bile njihova hrana.

Prve vrste trava, njihova diverzifikacija i širenje u svim pravcima se dešavalo u vreme egzistencije Pangee, perioda kada su svi današnji kontinenti bili zajedno.

Ključne reči: pšenica, pirinač, kukuruz, nastanak, mutacija, selekcija.

⁴⁰ Prof. dr Srbislav Denčić, Institut za ratarstvo i povrtarstvo, Novi Sad, srbislav.dencic@nsseme.com.

UZGOJ I UPOTREBA ZRNENIH MAHUNJAČA, VARIVA I POVRĆA

Mirjana Vasić, Vojislav Mihajlović, Milan Zdravković, Vuk Đorđević⁴¹

Apstrakt: Biljke iz grupe leguminoza, leptirnjača, zrnene mahunjače oduvek su imale velik značaj u poljoprivredi i kao ratarske i kao povrtarske vrste. Tradicionalne su u ishrani stanovništva našeg regiona, a jela od njih, ponajpre od pasulja i boba, imaju nacionalni predznak. Pre svega su važan izvor belančevina u ishrani, asa žitaricama čine i najvažniju skrobnu hranu i izvor energije. Pojedine zrnene mahunjače, inače poreklom iz različitih delova sveta, imale su različit značaj tokom istorije ljudskog roda smenjujući i potiskujući jedna drugu. U nalazištima iz preistorije, od ove grupe biljaka na teritoriji Srbije nailazimo na sočivo (*Ervum lens*), sastrice (*Lathyrus sp.*), naut (*Cicer arietinum*), bob (*Vicia faba*), vignon (*Vigna unguiculata*), grašak (*Pisum sativum*) - sve biljne vrste poreklom iz Starog sveta, Afrike, Aziji i Evrope. Ove vrste se i danas gaje, ali se od XVIII veka šire i vrste iz Novog Sveta, iz Srednje i Južne Amerike, pre svega pasulj (*Phaseolus sp.*) i kikiriki (*Arachis hypogea*). Poslednjih decenija uvode se u proizvodnju i ishranu vigne i povrtarska soja, kao i vrste roda *Dolichos*. Kroz istoriju se menja i upotreba zrnjenih mahunjača, razlog i način gajenja. Promenama uslovljenim potrebama ljudi priključuju se, danas sve ubrzanije, klimatske promene. Sve to je dovodilo, a danas posebno dovodi, do promena unutar vrsta. Menja se njihov izgled, ukusi prilagodljivost sve nepovoljnim vremenskim prilikama, bolestima i štetočinama. Vrste iz porodice mahunjača su među najinteresantnijim i najkorisnijim za nove pravce razvoja poljoprivrede i razne vidove upotrebe.

Ključne reči: poreklo, uzgoj, upotreba, zrnene mahunjače, variva, povrće.

⁴¹ Mirjana Vasić, Institut za ratarstvo i povrtarstvo, Novi Sad, mirjana.vasic@ifvcns.ns.ac.rs; Vojislav Mihajlović, Institut za ratarstvo i povrtarstvo; Milan Zdravković, Institut za zemljište, Beograd; Vuk Đorđević, Institut za zemljište, Beograd.

ESEJ O EVOLUCIJI POLJOPRIVREDNE I PROCESNE TEHNIKE

Mladen Mirić⁴²

Apstrakt: Osim Sapijensa, još su tri grupe osnovnih činilaca uspješnije (veće, sigurnije, kvalitetnije i jeftinije) agrarne proizvodnje, i to: 1. tlo i podneblje i njihova poboljšanja, 2. unapređivanje produkcionih svojstava kulturnih biljaka i domaćih životinja (oplemenjivanje) i 3. razvitak tehnike i poboljšavanje agrotehnologije. U ovom članku iznećemo na svetlost dana evoluciju tehničkog činioca svake agrarne proizvodnje: fitotehnike, zootehnike i procesne tehnike od prvih radila i sprava do savremenih postrojenja, uređaja i opreme. Evolucija tehnike biće prikazana hronološki (od paleolita i neolita, preko robovlasničkog višebožaćkog i jednobožaćkog feudalnog poretka do kapitalizma i diktat-socijalizma), za najvažnija oruđa, a nešto detaljnije po grupama kao što su: tehnika za pripremu i melioracije tla, tehnika za obradu zemljišta, ubiranje, vršaj i transport letine i tehnika u stočarskoj i proivodnji stočne hrane. Zatim će se pomenuti mere i merenja, energenti i materijali u agrarnoj tehnici uz osvrt na pogonske mašine, kao i uvid u tehnološke procese dorade, prerade i prehrambene industrije i, najзад, uvid u razvoj saznanje tehnike od značaja za agronomiju.

Ključne reči: prosta radila, agrotehnika, fitotehnika, zootehnika, procesna tehnika u preradi, doradi i prehrambenoj industriji.

⁴² Dr Mladen Mirić, naučni saradnik u penziji, Beograd, mladen@miric.net.

MLINOVI NA RIJECI KRUPI

Janko P. Veselinović⁴³

Apstrakt: Reka Krupa, duga 11 km, vekovima je pokretala kamene točkove mlinova duž celog svojega toka. Pred Drugi svetski rat na reci Krupi radilo je osam mlinova, dok danas radi samo jedan. Prva tri nanizana su tristotinjak metara posle izvora Krupe, u razmacima ne većim od dvesta metara. To su Mlin Mandića, Mlin Gužvica i Mlin Ljubičića. Posljednji u nizu – Mlin Ljubičića je i danas aktivan i prema dostupnim informacijama to je jedini aktivni mlin sa kamenim vodeničnim točkom u Zadarskoj županiji. Sledeći mlin je Manastirski mlin, mlin kod manastira Krupe. Nizvodno su mlinovi, koji pripadaju Golubiću, na Radovom buku ili Joškanov mlin, Mlin kod Kudina mosta, Mlin kod Sedara i poslednji mlin pre ulivanja Krupe u Zrmanju, u blizini Babina grada je Dragičevića mlin. Iako nisu pravilno raspoređeni moglo bi se reći da svakom kilometru i po rijeke pripada jedan mlin. Nezaobilazna je i priča o manastiru Krupa sagrađenog 1317, u okviru kojeg je radio najstariji mlin na ovom području, koji spominje pisac Simo Matavulj, u svojim pripovjerkama.

Ključne reči: mlin, reka, Krupa, tehnologija, prerada, žita.

⁴³ Dr Janko P. Veselinović, vanredni profesor, Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet, Departman za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, veselinovic.janko@gmail.com.

PODGRMEČKE VODENICE NEKAD I SAD

Milovan Antonić⁴⁴

Apstrakt: Potoci i rječice sa vodenicama predstavljali su, a i danas predstavljaju bogatstvo pojedinih krajeva, sela i porodica. Podgrmeč se pruža između rijeka Une i Sane, a cijeli prostor ispresijecan je potocima koji se uglavnom ulivaju u tri podgrmečke ljepotice Japru, Vojskovu i Sanicu. Cio taj prostor još prije oko sto pedeset godina bio je prožet šumom vode i posebnim zvukom koji izaziva vodeničko kamenje. Vodenice bi se po važnosti za život seljaka mogle izjednačiti sa njivama, livadama i šumama. U slivovima Japre i Vojskove, to jest Sane i Une, nekada je bilo više od stotinu vodenica. Mali broj ih je odolio vremenu pa se u njima i danas može samljeti žito. Proteklih decenija vodenice su zaokupljale našu pažnju, pa smo nastojali da ostavimo svjedočanstvo o njihovom postojanju i nestajanju. Njih su uništili koliko ljudska nebriga, toliko i električni mlinovi koji su počeli da ih zamjenjuju sedamdesetih godina dvadesetoga vijeka. Danas se vremena mijenjaju, brašno ispod vodeničkog kamena je nezamjenljivo, ali istovremeno vodenice zbog svoje osobene arhitekture, mjesta na kojima su podignute, smirujućeg šuma vode prilikom pokretanja vitla ili mlinskog točka mogle bi privlačiti turiste.

Ključne reči: Podgrmeč, Una, Sana, vodenice, mlevenje, arhitektura.

⁴⁴ Milovan Antonić, novinar, BiH - Republika Srpska, vodenica49@gmail.com.

ISHRANA SRBA U XIX VEKU

Zoran Njegovan⁴⁵

Apstrakt: Ishrana stanovništva Srbije predstavlja satavani deo pravila života i rada koja su posledica geografskog položaja i klime, dostignutog nivoa tehnološkog i opšteg razvoja, uticaja koji su na nju vršile vlasti, odnosno velike i male imperije kao i crkva. Stoga se ishrana Srba u XIX veku može okarakterisati kao spoj tradicije, antičkih, orijentalnih i zapadnjačkih elemenata. U Srbiju postepeno prodiru nove sirovine kao osnova novog načina ishrane ali je ona u XIX veku još uvek i pod uticajem dva carstva, turskog i austrougarskog preko kojih se usvajaju novi načini pripremanja hrane i njenog konzerviranja, modernija sredstva odnosno pribori za njeno spravljanje, čuvanje i konzumiranje, uvođenje higijenskih navika u ishrani, primenjuje novi raspored obroka u zavisnosti od toga da li se radi o gradu ili selu, itsl. kao i praksa zapisivanja recepata i saveta koji su od značaja za ishranu.

Ključne reči: ishrana, nove sirovine, priprema i konzerviranje hrane, higijena ishrane, pribor za ishranu, raspored obroka.

⁴⁵ Dr Zoran Njegovan, redovni profesor. Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet, Departman za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, e-mail: njegovan@polj.uns.ac.rs.

STARENJE I RURALNI RAZVOJ

Dragana Dinić⁴⁶

Apstrakt: Malobrojna istraživanja, koja su poslednjih godina sprovedena u Srbiji i koja su obuhvatila i seosko područje, ukazala su na poražavajuće stanje i na sumornu perspektivu sela. Uslovi života u malim i ruralnim sredinama, posebno u nerazvijenim regionima, ocenjeni su kao izuzetno teški, pre svega zbog: nedostatka stručnih kadrova, niskog nivoa učešća u obrazovanju odraslih, vema malog broja lokalnih preduzetnika, malog zemljišnog fonda po porodici, visokog stepena nezaposlenosti, zbog nadprosečnog siromaštva, masovnog iseljavanja, posebno mladih, niske stope priraštaja stanovništva, velikog i rastućeg broja staračkih i samačkih domaćinstava, tako da u mnogim mestima i selima više nema

škole, ambulante, pošte, mesne kancelarije, da i ne pominjemo putnu mrežu, vodovod i kanalizaciju.

S druge strane postoji svest da je razvoj sela uslov prosperiteta države. U prevelikoj želji da se što pre ovaj uslov ostvari, donete su nacionalne i lokalne strategije i planovi ruralnog razvoja koji su prevideli navedeno činjenično stanje, a posebno demografske trendove, čime je ostvarivost strateških ciljeva dovedena u pitanje.

Ovim radom želimo da ukažemo na raskorak između nekih projektovanih ciljeva i objektivnih materijalnih i humanih resursa na selu. Takođe bi ukazali na moguće aspekte njihovog usklađivanja i svođenja na realnu meru.

Ključne reči: migracije, tradicionalna porodica, feminizacija i senilizacija sela, socijalna isključenost seljaka, siromaštvo, samoinicijativa i solidarnost.

⁴⁶ Dr Dragana Dinić, naučni saradnik Instituta za političke studije, Beograd, draganadinic@gmail.com

POLJOPRIVREDNI MUZEJ U KULPINU: OD IDEJE DO OSTVARENJA

Jan Kišgeci⁴⁷

Apstrakt: Posle nekoliko neuspešnih pokušaja, krajem osadesetih godina prošlog veka, sazrela je ideja i težnja ljubitelja istorije poljoprivrede i sela, da Republika Srbija, zemlja sa agrarnom strukturom i agrarnom tradicijom, treba da ima poljoprivredni muzej po uzoru drugih takvih institucija u Mađarskoj, Slovačkoj, Poljskoj, Rumuniji. „Poljoprivredni muzej“ u Kulpinu, kao specijalizovana muzejska ustanova u zemlji, za istraživanje i izučavanje agrarne prošlosti, osnovan je zvanično 1993. godine kao - društvena organizacija. Osnivanju su prethodile višegodišnje aktivnosti mnogih stručnih i naučnih radnika Poljoprivrednog i drugih fakulteta u Novom Sadu na prikupljanju eksponata, starih poljoprivrednih alatki, mašina, dokumenta, knjiga. Rezultat tih aktivnosti je značajna činjenica da je muzej sa obezbeđenjem prostora u Kulpinu, prikupljenim eksponatima, stvorio uslove za svoj razvoj, tako da je u relativno kratkom periodu postao institucija od izuzetnog kulturnog i naučnog značaja u izučavanju i prezentaciji agrarne prošlosti. Sredstva za uređenje prostora, rekonstrukciju objekata u amjentu kulpinskog dvorca kao i rad na brojnim projektima u muzeju obezbeđuje Ministarstvo za poljoprivredu i Ministarstvo za kulturu Republike Srbije

Gljučne reči: Vojvodina, Kulpin, poljoprivredni muzej, stare poljoprivredne alatke.

⁴⁷ Prof. dr Jan Kišgeci, akademik, Predsednik Udruženja za muzejsku agrarnu baštinu, Kulpin.

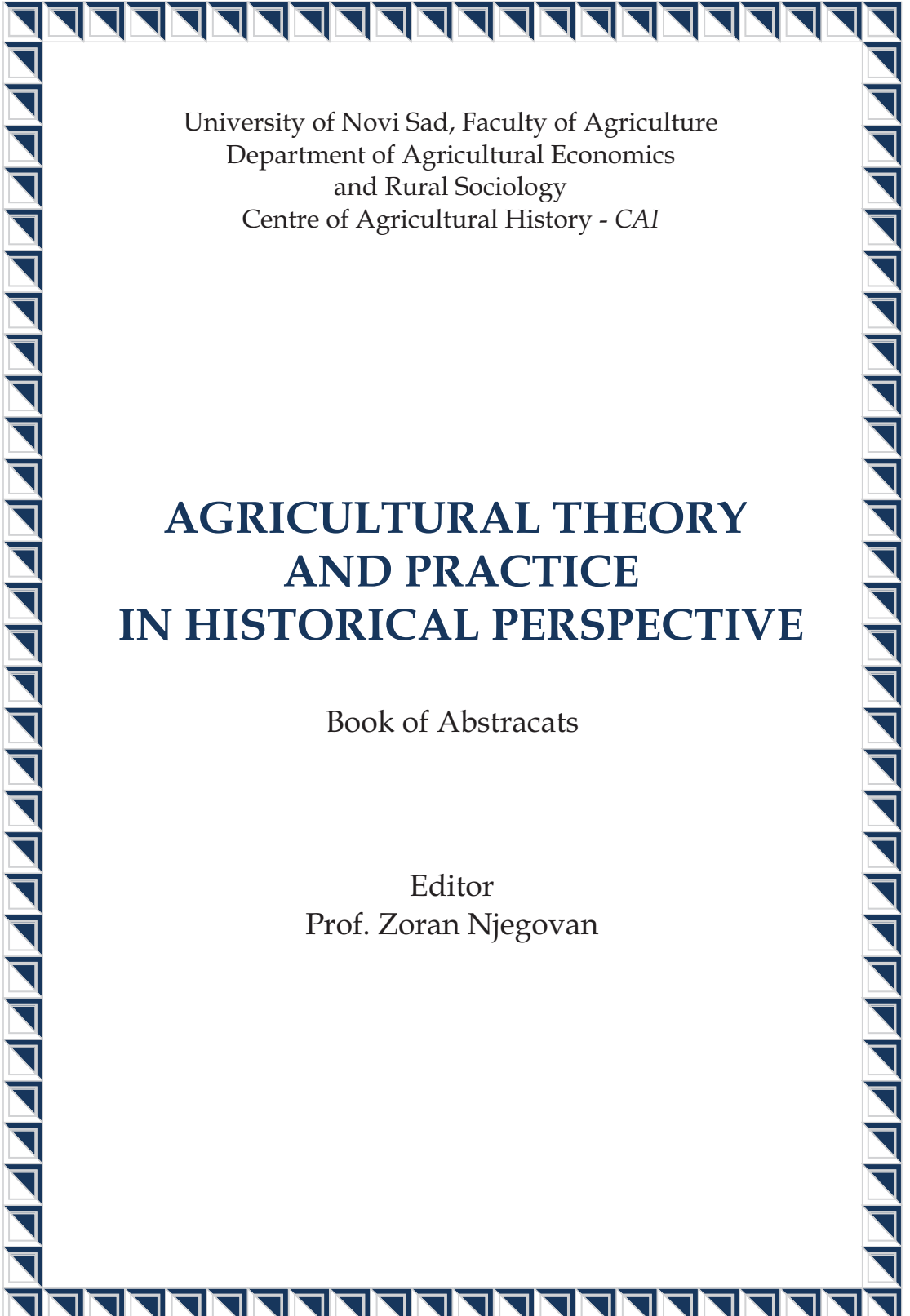
DOPRINOS OČUVANJU AGRARNOG NASLEĐA SRBIJE OSNIVANJEM POLJOPRIVREDNOG MUZEJA

Filip Forkapić⁴⁸

Apstrakt: U radu je detaljno predstavljena hronologija pokušaja osnivanja poljoprivrednog muzeja u Srbiji. U uvodnom delu je dat podatak kada se počelo govoriti o neophodnosti njegovog postojanja kod nas. Navedeni su postojeći poljoprivredni muzeji u zemljama Srednje Evrope, sa godinom njihovog osnivanja. Za poljoprivrednu muzeologiju Srbije, naveden je veoma važan podatak, a to je godina osnivanja Poljoprivrednog muzeja Vojvodine, kao prvog u tadašnjoj Jugoslaviji, sa detaljnim opisom, ali i problemima koji su vrlo brzo doveli do njegovog ukidanja. Predstavljena je izložba "Poljoprivreda i zemljoradničko zadrugarstvo Vojvodine u prošlosti i danas" koja je podstakla njegovo osnivanje. U nastavku su opisane inicijative i aktivnosti koje su 1993. godine dovele do osnivanja Poljoprivrednog muzeja, doduše u organizacionoj formi društvene organizacije. Posle se pripojio Muzeju Vojvodine, sa jedne strane, a sa druge, transformisao se u "Udruženje za muzejsku agrarnu baštinu". Na kraju su navedene izložbe iz istorije poljoprivrede koje su u njemu priređene, od 1993. pa do 2016.

Ključne reči: poljoprivredni muzeji, Društvena organizacija "Poljoprivredni muzej", Muzejski kompleks Kulpin, "Udruženje za muzejsku agrarnu baštinu".

⁴⁸ Filip Forkapić, viši kustos, Muzej Vojvodine – Muzejski kompleks Kulpin, fforkapic@neobee.net.

University of Novi Sad, Faculty of Agriculture
Department of Agricultural Economics
and Rural Sociology
Centre of Agricultural History - *CAI*

**AGRICULTURAL THEORY
AND PRACTICE
IN HISTORICAL PERSPECTIVE**

Book of Abstracts

Editor
Prof. Zoran Njegovan

UNIVERSITY OF NOVI SAD, FACULTY OF AGRICULTURE
DEPARTMENT OF AGRICULTURAL ECONOMICS
AND RURAL SOCIOLOGY
CENTRE OF AGRICULTURAL HISTORY - CAI

**AGRICULTURAL THEORY
AND PRACTICE
IN HISTORICAL PERSPECTIVE**

BOOK OF ABSTRACATS

Editor:
Prof. Zoran Njegovan

Novi Sad, 2017

CENTRE OF AGRICULTURAL HISTORY

Centre for Agricultural History is a network consisting of members engaged in scientific, research, pedagogical and artistic work that is connected to certain aspects of agricultural history, primarily in Serbia. The Centre is supported by individuals and institutions related to the above mentioned fields both from our country and from abroad.

The Centre consists of members and regular members, while its work involves also a number of people interested in agricultural history.

The main goal of the Centre is to preserve tradition in agricultural research and education, as well as to work on improving science and practice in the field of agriculture.

The main activity of the Centre is studying agricultural history. For this purpose, the Centre works on publishing (monographs, books, articles, proceedings), organizing conferences, scientific projects, education, organization of exhibitions, etc.

The activities of the Centre are in the following scientific fields: agricultural economics and agricultural policies, rural sociology, agricultural geography and meteorology, extension services, cooperatives, agricultural marketing, all agricultural disciplines (crop production, livestock production and related disciplines), forestry, water management, fishery, veterinary medicine, cultural, artistic and other disciplines.

The founder of the Centre is Zoran Njegovan, PhD, full professor (president). Institutional and infrastructure support is provided by the Department of Agricultural Economics and Rural Sociology, Faculty of Agriculture, University of Novi Sad.

University of Novi Sad, Faculty of Agriculture
Department of Agricultural Economics and Rural sociology

CENTRE OF AGRICULTURAL HISTORY - CAI, Novi Sad

SCIENTIFIC MEETING:

**- AGRICULTURAL THEORY AND PRACTICE
IN HISTORICAL PERSPECTIVE -**

SCIENTIFIC BOARD:

- Zoran Njegovan, Faculty of Agriculture, Novi Sad
- Momčilo Isić, Institute of Contemporary History, Belgrade
- Dejan Jankvić, Faculty of Agriculture, Novi Sad
- Radomir Popović, Institute of History, Belgrade
- Marina Novakov, Faculty of Agriculture, Novi Sad

ORGANIZATIONAL BOARD:

- Nedeljko Tica, Faculty of Agriculture, Novi Sad
- Vladislav Zekić, Faculty of Agriculture, Novi Sad
- Dragan Milić, Faculty of Agriculture, Novi Sad
- Siniša Berjan, University of Ist Sarajevo, BiH
- Janko Veselinović, Faculty of Agriculture, Novi Sad
- Željko Vaško, University of Banja Luka, BiH
- Jonel Subić, Agricultural Economic Institute, Belgrade

COMMITTEE FOR AWARDING AND PRIZES:

- Zoran Njegovan, Faculty of Agriculture, Novi Sad
- Vladislav Zekić, Faculty of Agriculture, Novi Sad
- Radomir Popović, Institute of History, Belgrade

University of Novi Sad, Faculty of Agriculture
Department of Agricultural Economics and Rural sociology

CENTRE OF AGRICULTURAL HISTORY - CAI

First Scientific Meeting

**- Agricultural Theory and Practice in Historical Perspective -
NOVEMBRE 16-17 2017, Novi Sad**

LIST OF PARTICIPANTS:

1. Radoš Bajić, member of rural committee of SANU, Belgrade
2. Momčilo Isić, PhD, Institute of late Serbian History, Belgrade
3. Prof. Dragan Veselinov, Faculty of Political Sciences, Belgrade
4. Prof. Boris Kršev, Faculty of Law and Business, Novi Sad
5. Jelena Nestorov, MBA, Cooperative Association of Vojvodina, Novi Sad
6. Prof. Miroslav Vitez, High School of Health and Social care St. Elizabet, Bratislava; branch in Bački Petrovac
7. Bojana Miljković-Katić, PhD, Institute of History, Belgrade
8. Gordana Garić-Petrović, PhD, Institute of History, Belgrade
9. Prof. Dejan Janković, Faculty of Agriculture, Novi Sad
10. Marina Novakov, PhD, Faculty of Agriculture, Novi Sad
11. Marica Petrović, master, Faculty of Agriculture, Novi Sad
12. Prof. Srđan Šljukić, Faculty of Philosophy, Novi Sad

13. Dragana Dinić, PhD, Institute of Political Studies, Belgrade
14. Filip Forkapić, Agricultural Museum, Kulpin
15. Radomir Popović, PhD, Institute of History, Belgrade
16. Prof. Srbislav Denčić, Institute of Field and Vegetable Crops, Novi Sad
17. Prof. Jan Kišgeci, Agricultural Museum, Kulpin
18. Marija Kralj, student of doctoral studies, Faculty of Philosophy, Belgrade
19. Mirela Tomaš-Simin, student of doctoral studies, Faculty of Agriculture, Novi Sad
20. Danica Glavaš-Trbić, student of doctoral studies, Faculty of Agriculture, Novi Sad
21. Mladen Mirić, PhD, senior science researcher, Belgrade
22. Prof. Janko Veselinović, Faculty of Agriculture, Novi Sad
23. Milovan Antonić, journalist (BiH, Republic of Srpska)
24. Prof. Zoran Njegovan, Faculty of Agriculture, Novi Sad
25. Zoran Simonović, PhD, science researcher, Agricultural Economics Institute, Belgrade
26. Dragoljub Perić, PhD, Faculty of Philosophy, Novi Sad
27. Prof. Radovan Pejanović, AD "Poljoprivrednik", Novi Sad
28. Prof. Milutin Ćirović, AD "Poljoprivrednik", Novi Sad
29. Prof. Miroslav Malešević, AD "Poljoprivrednik", Novi Sad
30. Dragana Žebeljan, AD "Poljoprivrednik", Novi Sad
31. Gordana Radović, PhD, AD "Poljoprivrednik", Novi Sad
32. Julkica Crnobarac, AD "Poljoprivrednik", Novi Sad
33. Brdarić Nevena, student, Faculty of Agriculture, Novi Sad
34. Mirjana Vasić, PhD, Institute of Field and Vegetable Crops, Novi Sad
35. Vojislav Mihajlović, PhD, Institute of Field and Vegetable Crops, Novi Sad
36. Milan Zdravković, PhD, Institute of Soil Sciences, Belgrade
37. Vuk Đorđević, PhD, Institute of Soil Sciences, Belgrade

THE CONTENT

INTRODUCTORY PAPER

Isić Momčilo, *Small Land Estates and lack of Education limiting factors of agricultural development in Serbia between two world wars*

PLENARY SESSION 1: “DEVELOPMENT OF AGRICULTURE AND AGRICULTURAL DOCTRINE”

1. **Veselinov Dragan**, *International corporative capital vs . land policy of Serbia*13
2. **Kršev Boris**, *The 1919 land reform as the cause of rural impoverishment: the case of Vojvodina*14
3. **Nestorov-Bizonj Jelena**, *History and present of agricultural cooperatives in Vojvodina*.....15
4. **Vitez Miroslav**, *Some aspects of cooperative´s corporate governance* ..16
5. **Janković Dejan, Novakov Marina, Petrović Marica**, *Methodological contributions of the serbian rural sociology pioneers of XIX and XX century*17
6. **Šljukić Srđan**, *Domestic feudalism and its consequences: the destiny of the romanian peasantry by the second world war*18
7. **Miljković Katić Bojana**, *Concepts of Vladimir Jakšić on agricultural management*19
8. **Garić-Petrović Gordana**, *The work of Kosta Glavinić on the improvement of agriculture in the Kingdom of Serbia*20
9. **Brdarić Nevena**, *Contribution of Stojan Novaković to the agricultural doctrine.*21

**PLENARY SESSION 2:
"HISTORY OF AGRICULTURAL PRODUCTION
AND MEDIA"**

1. **Popović J. Radomir**, *Livestock Production of Mačva 1816 -1835.*25
2. **Kralj Marija**, *Intensification of plowing in Serbia in the second half of XIX century*.....26
3. **Tomaš-Simin Mirela, Trbić-Glavaš Danica**, *History of organic production development*.....27
4. **Simonović Zoran**, *The calendar of agricultural works in Byzantium in the 10th century*.....28
5. **Perić Dragoljub**, *Agrarian calendar and calendar knowledge in serbian ritual' and laborer's folksongs*29
6. **Pejanović Radovan, Ćirović Milutin, Malešević Miroslav, Žebeljan Dragana**, *Recent history of agriculture through farmers' " Agricultural calendar "*30
7. **Radović Gordana, Crnobarac Julkica**, *Journal „Poljoprivrednik“ – supporting agriculture for 60 years*31

**PLENARY SESSION 3:
"PRODUCTION, TECHNOLOGY AND CULTURE"**

1. **Denčić Srbislav**, *An analysis of the early history of the wheat and other cereals*.....35
2. **Mirjana Vasić, Vojislav Mihajlović, Milan Zdravković, Vuk Đorđević**, *Growing and use of grain legumes, pulses and vegetables*..36
3. **Mirić Mladen**, *Esey on the evolution of agricultural and processed techniques*.....37
4. **Veselinović Janko**, *Mills on the river Krupa*38
5. **Antonić Milovan**, *Watermills of Grmeč area through history*.....39
6. **Njegovan Zoran**, *Nutrition of Serbs in XIX century*.....40
7. **Dinić Dragana**, *Aging and rural development*41
8. **Kišgeci Jan**, *Agricultural Museum in Kulpin in historical perspective*.....42
9. **Forkapić Filip**, *Foundation of the agricultural museum as contribution to preservation of agricultural heritage*.....43

PLENARY SESSION 1:
**"DEVELOPMENT OF AGRICULTURE
AND AGRICULTURAL DOCTRINE"**

INTERNATIONAL CORPORATIVE CAPITAL VS LAND POLICY OF SERBIA

Dragan Veselinov¹

Abstract: Claims to ban selling of agricultural land to foreign corporations in Serbia belongs to the pristine European mercantilism and economic nationalism. The se claims originating from a domestic formed agri-business corporative cartel and well –off private farmers aiming to be keeping a price of a land low. Serbian government has not created yet a sustainable policy as to treatment of state owned agricultural land neither how to shape a restitution policy. Government of Serbia does not have a supportive policy of enlargement land private property by

The state budget intervention neither it created a ban to fragmentation of a land by the inheritance law. Serbian government as not formed a new policy enhancing a change of a sowing pattern adjusted to the market of European Union.

Key words: Corporative Capital, Land Policy, Serbia.

¹ Dragan Veselinov, PhD, Full Professor, University of Belgrade, Faculty of Political Sciences, draganveselinov@yahoo.co.uk.

THE 1919 LAND REFORM AS THE CAUSE OF RURAL IMPOVERISHMENT: THE CASE OF VOJVODINA

Dr Boris Kršev²

Abstract: This paper analyzes the land reform of 1919, which was carried out in the newly-formed Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians immediately after the end of World War I. The reform had a primarily economic and social dimension - the redistribution of the land to interested parties, the abolition of manors and antiquated feudal land tenure system in the country. However, as the reform originated at the time of major social upheavals, it was used as a way of popularizing the regime which gave it a distinctly political dimension. The colonization of Vojvodina - the state programme with the aim to re-settle ethnic Serbs from central Serbia, Kosovo, Bosnia and Herzegovina to Vojvodina, where they were given land and property - was a parallel process which was supposed to "empower" Vojvodina both ethnically and ideologically. Both processes gained a distinctly political dimension. In the end, everyone involved was affected: the state, whose tax policy fell through; the colonists, who got land but did not know how to work on it; the agricultural investors, who did know how, but did not get the land; the banks that funded the whole enterprise, but sustained a loss. A number of legal actions brought by the authorities throughout the duration of the first Yugoslav state did not give the desired results. On the contrary, the situation in the country grew worse by the day.

Keywords: land property, land reform, colonization, Vojvodina, Kingdom of Yugoslavia.

² Boris Kršev, Faculty of Law and Business Studies, Novi Sad, krsevboris@sbb.rs

HISTORY AND PRESENT OF AGRICULTURAL COOPERATIVES IN VOJVODINA

Nestorov - Bizonj Jelena MA³

Abstract: Vojvodina is one of the regions with the longest history of cooperatives in the world. The cooperatives were founded throughout history in various economic activities, however, the agricultural cooperatives have long been highlighted in Vojvodina as a particularly favorable form of economic organization of agricultural producers, so that the agricultural cooperatives are traditionally the most common type of cooperatives in this region. This paper shows the development path of the agricultural cooperatives in Vojvodina, which in addition to a long history, is characterized by a complex cooperative position in different economic, social and political conditions in the period of the previous 170 years of the cooperative movement. Along with the position of agricultural cooperatives throughout history, describes their role and significance for agricultural producers, as well as their broader impact on the development of agriculture and rural areas. The role and significance of agricultural cooperatives throughout history and in the present, primarily is displayed in relation to the achievement of the economic goals of the cooperative organization for agricultural producers. Through a historical overview of the development of agricultural cooperatives, describes the impact of socio-economic system to their position and role in the economy and society.

Key words: agricultural cooperatives, agricultural producers, Vojvodina.

³ Mr Jelena Nestorov - Bizonj, MA, Cooperative Union of Vojvodina, Novi Sad, jelenazsv@sbb.rs.

SOME ASPECTS OF COOPERATIVE'S CORPORATE GOVERNANCE

Miroslav Vitez⁴

Abstract: Cooperative is a willing formation consisting exclusively of cooperative's members who realise their own interests based on cooperative principles. However, cooperative is an independent subject in law, which has its own mechanism of will creation. That is the cooperative's administration or corporate governance (further: CG) by which cooperative members' will implements itself in concrete law affairs with third persons on the market. In comparative law Cooperative's CG is mostly structured in a two-tier system, in form of three bodies: cooperative's assembly, board of directors and supervisory board. Additionally, in Serbian law there is a special individual body – director. Impossibility of these bodies to have non-cooperative experts as members, with the exception of the director, is an imperfection of our law in the regulation of cooperatives. With this rule while cooperative is recognized as a business company, it is put in an unequal and unfavorable position on the market compared to the other non-cooperative business companies.

Key words: cooperative, cooperative's principles, cooperative's corporate governance, structure of cooperative's corporate governance, cooperative's bodies.

⁴ Miroslav Vitez, LL.M., PhD., School of Health Care and Social Work St. Elizabeth, Bratislava, Department Bački Petrovac, e-mail:mvit@ptt.rs

METHODOLOGICAL CONTRIBUTIONS OF THE SERBIAN RURAL SOCIOLOGY PIONEERS OF XIX AND XX CENTURY

Dr. Dejan Janković, Dr. Marina Novakov, Mr. Marica Petrović⁵

Abstract: Rural areas in each society are a very important for the food, demographic, economic, social, and political-security vitality of society as a whole. Starting from the beginning of the transformation of rural areas, they are facing structural social changes that greatly alter their internal dynamics, lifestyle, demographic picture and the like. So, it is not necessary to prove the fact of the necessity to explore the rural areas, rural structures and social changes and processes that occur in them.

Characteristics of scientific knowledge are essentially determined by the way of its acquisition. The procedures of reaching scientific knowledge is called the scientific method. Rural sociology is one of the sociological disciplines, and therefore it does not have some of its own, a special method, but its methods are sociological methods.

The aim of this paper is not to provide systematic methodological discussion of scientific or sociological method, nor to elaborate a complex methodological problems and dilemmas that exist in all and also in the methodology of social sciences. The intention of this paper is to present a methodological contribution to rural sociological, ethnographic and ethnological research traditions of the pioneers of (rural) social research Vuk Karadžić, Valtazar Bogišić, Jovan Cvijić and Sreten Vukosavljević. These researchers have left behind in their legacy priceless records and conclusions about life and the transformation of traditional Serbian peasant society, but also set the methodological foundations of social sciences that study the rural areas. The paper points out these methodological contributions, with regard to parts of entire scientific and research work of these researchers, that rural sociology rightly heritages as its precursors.

Key words: rural areas, research methods, the pioneers of rural sociology, Serbia.

⁵ Dejan Janković, University of Novi Sad, Faculty of Agriculture, Department of Agricultural Economy and Rural Sociology, jankovic@polj.uns.ac.rs; dr Marina Novakov, University of Novi Sad, Faculty of Agriculture, Department of Agricultural Economy and Rural Sociology, mr Marica Petrović, University of Novi Sad, Faculty of Agriculture, Department of Agricultural Economy and Rural Sociology.

DOMESTIC FEUDALISM AND ITS CONSEQUENCES: THE DESTINY OF THE ROMANIAN PEASANTRY BY THE SECOND WORLD WAR

Srđan Šljukić⁶

Abstract: The basic element of the traditional rural world was peasantry. Peasantry cannot be understood as single entity, but as a sum of different peasant societies (Mendras), each with its own special features. In this paper the author presents the destiny of the Romanian peasantry by the Second World War, which had been essentially determined by the main features of the Romanian society, and compares it with the developmental path of the Serbian peasantry.

Key words: feudalism, Romanian peasantry, Serbian peasantry.

⁶ Srđan Šljukić, PhD, Full Professor, University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Sociology, srdjan.sljukic@ff.uns.ac.rs.

CONCEPTS OF VLADIMIR JAKŠIĆ ON AGRICULTURAL MANAGEMENT

Bojana Miljković Katić⁷

Abstract: The very early state power represented by the prince Miloš Obrenović was directly involved in economic activities and in agriculture. A number of decisions, decrees and a number of laws set legal conditions and guidelines and regulated certain segments of agricultural production during his first reign. However, management policies were not theoretically formulated or rely on a defined strategy but agriculture was governed by corrections and gradual institutionalization of measures and rules. The first theoretically elaborated concept of agricultural management in the Principality of Serbia was formulated in 1857 by Vladimir Jakšić, professor of Licej then Chief of Economic Affairs and the Statistical Department of the Ministry of Finance. It was a coherent concept, which he advocated for the modernization of agriculture by introducing a more modern technique of business and mechanization, envisaged the sources of its financing from favorable agricultural loans, the institutionalization of the system of agricultural education and the development of a transport network which would enable the mass introduction of market-oriented production. The strategic goal of the set agricultural management is seen in providing production that could sustain twice the number of inhabitants than the number of producers. Aware that the program so set is difficult to achieve in the short term, he pledged for the gradual and prominent position of the state in the management of agriculture which would formulate a strategy and management policy through a special department and practically implement them. However, when drafting a policy of agricultural management the state administration has relied a bit on the exhibition of measures and goals, although it was an educated and well-positioned high civil servant.

Key words: Vladimir Jakšić, Principality of Serbia, agriculture, modernization, state intervention.

⁷ Bojana Miljković Katić, science researcher, Institute of History, Belgrade, bojana.miljkovic.katic@iib.ac.rs.

THE WORK OF KOSTA GLAVINIĆ ON THE IMPROVEMENT OF AGRICULTURE IN THE KINGDOM OF SERBIA

Gordana Garić Petrović⁸

Abstract: In the paper it will be presented the work of Kosta Glavć on the improvement of agricultural production in the Kingdom of Serbia. Kosta Glavinić is first of all, known as a Professor of the Great School and President of the Belgrade Municipality on several occasions. As a versatile person, Kosta Glavinić directed his creative efforts in various ways to contribute to the modernization of the then most important Serbian economy. As a construction engineer, he constructed a modern plum dryer. He was a member of the benefactor of the Serbian Agricultural Society. He wrote a lot of texts on agriculture in the Journal "Težak". In the period from August 24, 1908 to February 24, 1909, under his personal jurisdiction as Minister of national economy, there was also the field of agriculture.

Key words: Kosta Glavinić, agriculture, Ministry of National Economy, Serbian agricultural society, "Težak", Kingdom of Serbia, dry plums.

⁸ Gordana Garić-Petrović, researcher, Historical institute, Belgrade, gogagarić@gmail.com.

LIFE AND WORK OF STOJAN NOVAKOVIĆ

Nevena Brdarić⁹

Apstrakt: The paper will present the life and work of Stojana Novaković from the end of the XIX and the beginning of the 20th century. He was a Serbian politician, Prime Minister of Serbia, a diplomat (deputy in Constantinople, Paris, Petrograd), a philologist, a literary historian, a heraldist and president of the Serbian Royal Academy. He founded the Advanced Party, advocated for order, work and order, as well as enlightened reforms. He founded the 1865 "Vila" magazine and edited it all the time of his release, i.e. until 1868. From December 1865, he became a regular member of the Serbian Learning Society. He was considered a very productive translator. For years he collected material for his historical work in which he studied the laws of the Nemanjić era, and the period of the Ottomans in our region. We will consider the works: "Village" in which Novakovic deals with the current theme of the cooperative, then "The Code of Stefan Dusan of the Serbian", and "The People and the Country in the Old Serbian State".

Ključne reči: Stojan Novaković, history, laws, cooperative.

⁹ Nevena Brdarić, student, Faculty of Novi Sad, brdaricnevenaa@gmail.com.

PLENARY SECTION 2:
**"HISTORY OF AGRICULTURAL PRODUCTION
AND MEDIA"**

LIVESTOCK FARMING IN MAČVA, 1816 - 1835

Radomir Popović¹⁰

Abstract: This paper analyses animal production in Mačva in the last phase of the Ottoman feudalism in Serbia and at the time of the establishment of the Serbian national administration and capitalist social relations. Mačva as the border area has had great importance in the transit trade of livestock from north western Serbia to Austria. Trade in livestock, especially pigs, developed through customs in Rača, Mačvanska Mitrovica and Šabac. Woodland area in Mačva (Kitog forest) and a relatively low density favored the development of extensive livestock breeding, i. e. breeding of pigs, sheep, cattle and goats. The paper is written on the basis of the tax book of the Mačva District stored in the Collection of Tax Books in the Archives of Serbia in Belgrade, the published population and housing census of 1834 and other relevant sources that are stored in the General Fund in the Archives of Serbia. At the end of the paper, the condition of livestock in Mačva during transition from the 19th to 20th century will be presented and an explanation provided on the causes that led to a decline in livestock production.

Key words: livestock, Mačva region (Serbia), osman feudalism, trade, Austria.

¹⁰ Radomir J. Popović, PhD., Higher Science Researcher, Institute of History, Belgrade, rjpopovic@gmail.com.

INTENSIFICATION OF PLAUGHING IN SERBIA IN THE SECOND HALPH OF XIX CENTURY

Marija Kralj¹¹

Abstract: By the end of the 19th century, Serbia has become overpopulated and one way of achieving sustainability of the population on the given territory was to intensify otherwise extensive agricultural production. Based on data from the censuses of arable land in the second half of the 19th century we compared the scale of agricultural equipment and arable land and, where applicable, the scale of agricultural equipment and harvest yields. The results of statistical analyses will be presented via constant regions with the comparison of the situation in the villages and towns. Otherwise it is impossible to compare the results due to frequent administrative changes. The main source for the motivation of farmers to intensify production and the ways of acquiring agricultural equipment are annual reports on the state of the economy.

Key words: Serbia, 19th century, agricultural production, agricultural equipment, statistic.

¹¹ Marija Kralj, researcher, marijakraljmk@gmail.com.

HISTORY OF ORGANIC PRODUCTION DEVELOPMENT

Mirela Tomaš-Simin, Danica Glavaš-Trbić¹²

Abstract: The authors are discussing the concept of organic production, that is, its beginnings and development. Organic production is developed in three phases: the production phase (1924-1970), the development phase (1970-1990) and the growth phase (after 1990). In the first phase organic production was accompanied by problems in terms of its scientific recognition, acceptance by manufacturers, members of the wider community and acceptance at the national level. In the second phase there is a gradual expansion of this system of production, the establishment of non-governmental organizations, the recognition and establishment of the first legislative frameworks and the adoption of organic practices by an increasing number of producers. In the third stage, organic production is recognized and recognized worldwide. Today organic production laws exist in almost all developed countries but also in a large part of developing countries. The areas under this system are increasing, and countries officially stand as organic production supporters, supporting this system and in the form of different premiums and subsidies for producers.

Key words: Organic production, development, history, development.

¹² Mirela Tomaš Simin, University of Novi Sad, Faculty of Agriculture, Department of Agricultural Economy and Rural Sociology, mirela.tomas@polj.edu.rs; Danica Glavaš-Trbić, University of Novi Sad, Faculty of Agriculture, Department of Agricultural Economy and Rural Sociology.

THE CALENDAR OF AGRICULTURAL WORKS IN BYZANTIUM IN THE 10th CENTURY

Zoran Simonović¹³

Abstract: In this paper, the author introduces us to the calendar of agricultural works in Byzantium in the 10th century. Calendar works in agriculture is given to the "Geoponika", the famous encyclopaedia of agriculture. Agricultural work is dependent on weather conditions. Byzantium is the geographical standpoint developed in a context that was basically, but not exclusively, focused on the area of the Mediterranean. In this context, the Mediterranean climate zone has been represented in a larger territory Empire. On the other hand, the places in the interior of the peninsula, such as the northern Balkans and Anatolia, continental climate had a dominant influence.

Key words: Calendar agricultural works, Geoponika, Byzantium, agriculture.

¹³ Zoran Simonović, PhD, Science Researcher, Institute of Agricultural Economics, Belgrade, zoki@medianis.net.

AGRARIAN CALENDAR AND CALENDAR KNOWLEDGE IN SERBIAN RITUAL' AND LABORER'S FOLKSONGS

Dragoljub Perić¹⁴

Abstract: The improvement in the way of traditional measuring of time was imposed for transition to agriculture as a main form of economic development. Therefore, the lunar calendar was replaced by solar, in which periods of year (summer and winter half-year) were determined on the basis of four key positions of the Sun – Winter Solstice, two equinoxes and the Summer Solstice. These moments of the annual cycle were Christianized and associated with the certain Christian saints, whose celebration order means also a queue of field work. These songs follow all segments of public life, from winter rites („coledar“ procession), in which the magical actions related to the growth of the seeds were dominant (together with the dance, coledars are singing: *jump, jump, coledo, for the wheat to grow this big*), through songs of spring circle, imposing agricultural blessings (*Befall the bee from the God, / Tells the rich year / Easter colorful, too much colorful, / St George's Day – rich with summer and forests / St Peter's Day – rich with white barley*) and perform magical acts to „close the winter“ and to "open the summer" along with the spring fieldworks. The life cycle of a seed starts with the sowing and the plowing and finishes with the collective harvest („moba“). These songs keep vestiges of the ancient belief that man can benefit only by the work that is done right, with respect of time for work, i.e. respecting the taboo regulations related to certain days, when the work is avoided.

Key words: folklore temporology, agrarian calendar knowledge, tradition, male works, life cycle of seeds, plowing, sowing, harvesting, collective harvest (i.e. „moba“).

¹⁴ Dragoljub Perić, University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Serbian Language and Literature, dragoljub.peric@ff.uns.ac.rs.

RECENT HISTORY OF AGRICULTURE THROUGH FARMERS' AGRICULTURAL CALENDAR

Radovan Pejanović, Milutin Ćirović,
Miroslav Malešević, Dragana Žebeljan¹⁵

Abstract: Recent history of agriculture in Serbia can be traced in different ways. One interesting method would be through the book "Farmers' Agricultural Calendar". The authors analyze individual numbers of this respectable book, starting from 1960, and ending with the last edition in 2017. Using the sample method, sample numbers have been examined for individual ten-year periods.

In the 1960s, Serbia's agriculture developed within Socialist Yugoslavia (FNRJ). At the time, state ownership and party governance were dominant.

Since the 1970s there have been significant changes in the state socio-political system, especially since 1974 (the new Constitution and the Law on Associated Labor). Social property and self-management were constituted. In the eighties, in addition to expert advice and achievements of science, as the permanent topics of these books, the achievements and lagging of agriculture are critically analyzed. The nineties were marked with abandonment of agriculture, decomposition of Yugoslavia.

The recent history of our agriculture is very turbulent. All events and much more, was followed and still is by this extremely valuable and useful publication, in which an extremely large number of agrarian experts cooperate.

Keywords: History of agriculture, periods, changes, Serbia, Agricultural calendar.

¹⁵ Dr Radovan Pejanović, Full professor, President of the Board of Directors, dr Milutin Ćirović, Member, dr Miroslav Malešević, Full professor, Member, Dragana Žebeljan, former editor of the Farmers' Agricultural Calendar, University of Novi Sad and AD "Poljoprivrednik" (Novi Sad).

JOURNAL „POLJOPRIVREDNIK“ - SUPPORTING AGRICULTURE FOR 60 YEARS

Gordana Radović, Julkica Crnobarac¹⁶

Abstract: Journal „Poljoprivrednik“ is the oldest Serbian specialized agricultural and rural Public Journal. It lasts for more than 60 years and covers the whole territory of Serbia. From the very beginning (December 02 1956), the Journal has its mission to reach the peasant household and to bring the knowledge and new agricultural information. Its orientation were toward the sentence „agronomist in the house“. That’s the main Journal orientation. Generations of agricultural producers had grown up with the Journal „Poljoprivrednik“. During 60 Years the Journal had presented all aspects of development and changes that happens in agriculture and rural development of Serbia as well globally.

Key words: Written Media, Journal „Poljoprivrednik“, development, agriculture, Republic of Serbia.

¹⁶ Gordana Radović, PhD. Manager of Media Enterprise „Dnevnik - Poljoprivrednik“ AD, Novi Sad, gordana.radovic09@gmail.com; Julkica Crnobarac, Chief Editor, Journal „Poljoprivrednik“, Novi Sad.

PLENARY SESSION 3:
**"PRODUCTION, TECHNOLOGY
AND CULTURE"**

AN ANALYSIS OF THE EARLY HISTORY OF THE WHEAT AND OTHER CEREALS

Srbislav Denčić¹⁷

Abstract: Wheat belongs to the family of grasses (Poaceae), which incite about 10,000 species and about 700 genera. This family belongs to three, for the most important plant species: wheat, rice and corn. Given their enormous significance, these and other grass species were an object of intensive study in the domain of evolution, phylogenesis, ecology, agronomy, molecular structures, etc.

Particularly interesting research and recent results are from the field of evolution, time and methods of wheat preparation and related cereal species such as barley, oats, rye, rice, corn, etc. These studies have been particularly intensified over the past few years since using and combining methods of "molecular clock analysis" and "fossil calibration".

Today, there is already a large critical mass of reliable research indicators that species of the grass family (Poaceae), of which later through mutation processes and the selection of wheat and other types of grains, were first present on the territory of the present Indian subcontinent at the time of the Cretaceous (129-107 Million years). Besides that the molecular clock, this has been proven by the presence of epidermis and pollen cells (in the phytolytic state), which are morphologically unique plants in plants belonging to the family of grasses, in fossilized excrement of plant-borne dinosaurs. This points out to the fact that the ancestors of today's most important plant species coexist with dinosaurs at the time of chalk, and that they were their food.

The first types of grass, their diversification and spread in all directions were happening at the time of the existence of Pangea, the period when all of today's continents were together.

Key words: wheat, rice, corn, formation, mutation, selection.

¹⁷ Srbislav Denčić, full professor, Institute of Field and Vegetable Crops, Novi Sad, srbislav.dencic@nsseme.com.

GROWING AND USE OF GRAIN LEGUMES, PULSES AND VEGETABLES

Mirjana Vasić, Vojislav Mihajlović, Milan Zdravković, Vuk Đorđević¹⁸

Abstract: Grain legumes - plants from the family *Fabaceae* or *Papilionoideae*, have always had great importance in agriculture, both as pulses and as vegetable crops. Legumes are traditional part of nutrition in our region; dishes made of legumes, primarily of beans and broad beans, have a national mark. First of all, they are an important source of proteins in the diet, and together with cereals make the most important starch food and energy source. Certain grain legumes, originally from different part of the world, had different significance throughout the history of human kind by removing and suppressing each other. In prehistoric sites, from this group of plants at the territory of Serbia, we encounter lentil (*Ervum lens*), *Lathyrus sp.*, chickpea (*Cicerarietinum*), broad bean (*Viciafaba*), cowpea (*Vignaunguiculata*), pea (*Pisumsativum*) - all plant species originating from the Old World - Africa, Asia and Europe. These species are grown today, but from the 18th century onwards, species from the New World - Central and South America, started expanding, initially beans (*Phaseolus sp.*) and peanuts (*Arachis hypogea*). During the last decades, cowpea and vegetable soybean, as well as genus *Dolichos*, were introduced into production and nutrition. The use of grain legumes, as well as the purpose and manner of cultivation, changed through history. Changes conditioned by human needs started to include the climate changes, more and more rapidly nowadays. All of that have led to the changes inside species. Their appearance, taste and adaptability are changing to all adverse weather conditions, diseases and pests. Species from legumes family are among the most interesting and beneficial for new directions of agricultural development and various forms of use.

Key words: origin, growing, use, grain legumes, pulses, vegetables.

¹⁸ Mirjana Vasić, PhD, science researcher, Institute of Field and Vegetable Crops, Novi Sad, mirjana.vasic@ifvcns.ns.ac.rs; Vojislav Mihajlović, Institute of Field and Vegetable Crops, Novi Sad; Milan Zdravković, Institute of Soil, Belgrade; Vuk Đorđević, Institute of Soil, Belgrade.

ESEY ON THE EVOLUTION OF AGRICULTURAL AND PROCESSED TECHNIQUES

Mladen Mirić¹⁹

Abstract: Apart from Sapiens, three other groups of basic factors are more successful (bigger, safer, more quality and cheaper) of agrarian production: 1. soil and climate and their improvements, 2. improvement of the production characteristics of cultural plants and domestic animals (breeding) and 3. Development of technology and improvement of agro-technology. In this article we will bring to light the evolution of the technical factor of every agricultural production: phytotechnique, zootechnics and process techniques from the first works and devices to modern plants, devices and equipment. The evolution of the technique will be depicted chronologically (from paleolithic and neolithic, through slave-colonial, monotheistic and monotheistic feudal order to capitalism and dictation-socialism), for the most important tools, and more in detail in groups such as: technique for soil preparation and melioration, , Harvesting, carrying and transporting harvest and technique in livestock and livestock feed. The measures and measurements, energy products and materials in agrarian technology will be mentioned along with a review of the propulsion machinery, as well as insight into the technological processes of finishing, processing and food industry, and finally, the insight into the development of cognitive techniques of importance for agronomy.

Key words: Free laboratories, agro-technology, phytotechnique, zootechnics, processing technique in processing, finishing and food industry.

¹⁹ Mladen Mirić, naučni saradnik u penziji, Beograd, mladen@miric.net.

MILLS ON THE RIVER KRUPA

Janko Veselinović²⁰

Abstract: The River Krupa with a total length of 11km, has driven the wheels of stone mills along its flow for centuries. Before the Second World War there were eight mills on Krupa river, while today there is only one. The first three are strung three hundred meters after the source the Krupa, at intervals not bigger than two hundred meters. These are: Mandić mill, mill Gužvica and Ljubičić mill. The last in the series – the Ljubičić mill – is still active, and according to available information, it is the only active mill with a stone mill stone in the Zadar County. The following mill is the monastery mill, at the Krupa monastery. The downstream mills are those belonging to Golubić, on the Radovwatherfall or Joškanov mill, the mill at Kudinbridge, Sedar mill and the last before casting Krupa into Zrmanja, near Babin grad is Dragičevića mill. Although they are not evenly arranged, it could be said that every kilometer and a half of river belongs to one mill. There is no getting around the story of the Krupa monastery built in 1317, with the oldest existing mill in the area, mentioned by the writer Simo Matavulj in his narratives.

Key words: mills, river Krupa.

²⁰ Janko P. Veselinović, PhD, ass. Professor, University of Novi Sad, Faculty of Agriculture, Department of Agricultural Economy and Rural Sociology, veselinovic.janko@gmail.com.

WATERMILS OF GRMEČ AREA THROUGH HISTORY

Milovan Antonić²¹

Abstract: The rivers and waterfalls represented and still represent the richness of certain regions, villages and families. Substrate is provided between the river Una and Sana and the entire area is suppressed by streams that are mostly flown into three subterranean beauties of Japru, Vojskovo and Sanica. This area was about a hundred and fifty years old already permeated by the wood of water and the special sound that is causing watery stones. Vines would be of importance for the lives of peasants could be equated with meadows, meadows and forests. In the conditions of Japra and Vojskova, that means Sana and Una rivers, there were once more than a hundred watermills. A small number of them have resisted the time so today they can grind the grain today. The past decades of watermelons have taken our attention, so we have been trying to leave a testimony of their existence and disappearance. They have destroyed as much human debris, so many electric mills that began to replace them in the seventies of the twentieth century. Today the weather is changing, the flour under the watery stone is unmistakable, but at the same time watermills because of their unique architecture, the places where they were raised, the calming water forests when launching a winch or mill point could attract tourists.

Key words: Podgrmeč, Una and Sana rivers, watermills, milling, architecture.

²¹ Milovan Antonić, journalist, BiH - Republic of Serbska vodenica49@gmail.com.

NUTRITION OF SERBS IN 19th CENTURY

Zoran Njegovan²²

Abstract: Nutrition of the population of Serbia represents a saturated part of the rules of life and work that are a consequence of the geographical position and climate, the level of technological and general development, the influence of the authorities, ie large and small empires as well as the church. Therefore, the diet of Serbs in the 19th century can be characterized as a combination of tradition, ancient, oriental and western elements. In Serbia, new raw materials are being penetrated as the basis for a new diet, but it is still under the influence of the two empires, the Turkish and Austro-Hungarian ones, in the nineteenth century, through which new methods of preparing food and preserving it, more modern means or devices for its preparation, Consuming, introducing hygienic habits in the diet, applies a new meal schedule depending on whether it is a town or village, itsl. As well as the practice of writing recipes and tips that are important for nutrition.

Key words nutrition, new varieties, preparation and conservation of food, nutrition hygiene, food equipment and pottery, meal schedule.

²² Zoran Njegovan, Full professor. University of Novi Sad, Faculty of Agriculture, Department of Agricultural Economics and Rural Sociology. e-mail: njegovan@polj.uns.ac.rs.

AGING AND RURAL DEVELOPMENT

Dragana Dinić²³

Abstract: The few studies that have been conducted in recent years in Serbia and that included the rural areas, have pointed to the devastating situation and the bleak prospects of the village. The living conditions in small and rural communities, especially in underdeveloped regions, estimated as extremely difficult, primarily due to: lack of qualified personnel, the low level of participation in adult education, sporadically small number of local entrepreneurs, small land fund by violence, high unemployment, due to above-average poverty, mass emigration, especially of young people, low population growth rates, a large and growing number of elderly and single households, so that in many towns and villages no longer schools, clinics, post offices, local offices, not to mention the road network, water supply and sewerage.

On the other hand, there is an awareness that rural development is a condition of prosperity of the country. The excessive desire to be as soon as this condition is true, made the national and local strategies and plans for rural development which overlooked the facts of the situation and especially the demographic trends, which is the feasibility of the strategic objectives into question.

The paper is intended to highlight the discrepancy between some of the projected goals and objective material and human resources in the country. It would also indicate the possible aspects of their alignment and adjustment to a realistic level.

Key words: migration, traditional family, feminization and increasing share of villages, social exclusion peasants, poverty, self-initiative and solidarity.

²³ Dragana Dinić, PhD, Science Researcher, Institute of Political Sciences, Belgrade, draganadinic@gmail.com

AGRICULTURAL MUSEUM OF KULPIN: FROM IDEAS TO ACHIEVEMENT

Jan Kišgeci²⁴

Abstract: After several unsuccessful attempts, in the late 1980s the idea and tendency of the fans of the history of agriculture and villages matured that the Republic of Serbia a country with an agrarian structure and an agrarian tradition should have an agricultural museum based on the example of other such institutions in Hungary, Slovakia, Poland , Romania. The "Agricultural Museum" in Kulpin as a specialized museum institution in the country for the research and study of the agrarian past, was founded officially in 1993 as a social organization. The establishment was preceded by the many years of activities of many professional and scientific workers at the Agricultural and other faculties in Novi Sad on the collection of exhibits, old agricultural tools, machines, documents, books. The result of these activities is the significant fact that the museum with the provision of space in Kulpin collected by the exhibits, created the conditions for its development so in a relatively short period it became an institution of exceptional cultural and scientific importance in the study and presentation of the agrarian past. The funds for landscaping, reconstruction of objects in the amphitheater of the culinary castle as well as work on numerous projects in the museum are provided by the Ministry of Agriculture and the Ministry of Culture of the Republic of Serbia

Key words: Vojvodina, Kulpin, agricultural museum, old agricultural tools.

²⁴ Prof. dr Jan Kišgeci, full professor, President of Association for Museum Agricultural Heritage, Kulpin.

FOUNDATION OF THE AGRICULTURAL MUSEUM AS CONTRIBUTION TO PRESERVATION OF AGRICULTURAL HERITAGE

Filip Forkapić²⁵

Abstract: this paper comprises detailed chronology of the attempts to found the agricultural museum in Serbia. Time when the first discussions about the necessity of its existence in our country started is mentioned in the introduction. There is a list of current agricultural museums in the countries of Central Europe, followed by the years of their foundation. There is also very important data for the agricultural museology in Serbia, and that is the year of foundation of the Agricultural Museum of Vojvodina, as the first of this kind in former Yugoslavia, with detailed description and problems which caused it to be closed shortly. The exhibition, which encouraged its foundation, "Agriculture and Farming Cooperation in Vojvodina in the past and today" has been presented. The later part of the paper deals with initiatives and activities which in 1993 led to the foundation of the Museum of Vojvodina in the form of social organization. Later it has become part of the Museum of Vojvodina and also transformed into the "Association of Museum Agricultural Heritage". At the end of the paper, there is a list of exhibitions of the history of agriculture which took place in the period from 1993 to 2016.

Key words: agricultural museums, social organization "Agricultural Museum", Kulpin Museum Complex, "Association of Museum Agricultural Heritage"

²⁵ Filip Forkapić - senior curator, Museum of Vojvodina - Kulpin Museum Complex, fforkapic@neobee.net.